

"Məşvərət" bülleteni №1-2 (may-iyun, 1997)

"Azərbaycanda özəl biznesin və bazar iqtisadiyyatının inkişafına yardım" layihəsi çərçivəsində Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzinin (Center for International Private Enterprise - CIPE, ABŞ) vəsaiti hesabına çap olunur.

Bülletenin redaktoru: Nəcəf Nəcəfov, Redaktor müavini: Ədalət Tahirzadə, Məsul katib: Firudin Musayev, Abil Bayramov, Bilgisayar tərtibatçısı: Etibar Axundov

Mündəricat

1. OXUCULARA MÜRACİƏT
2. TEVFİK YAPRAK. BAZAR İQTİSADİYYATININ QANUNVERİCİLİK BAZASININ YARADILMASI TƏXİRƏSALINMAZ PROBLEMLƏRDƏNDİR
3. RAFİQ İSMAYIL. TƏKMİLLƏŞDİRMƏ ÜÇÜN VAXT VAR
4. "KARBOHİDROGEN EHTİYATLARI" HAQQINDA TÜRKMƏNİSTAN QANUNU
5. ARİF ƏLİYEV. QRANTLAR BÜTÜN DƏRDLƏRİN DƏRMANI DEYİL, ANCAQ ONLAR AZƏRBAYCANDA DEMOKRATİK İNKİŞAFI, İQTİSADİ İSLAHATLARI, VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI PROSESİNİ SÜRƏTLƏNDİRƏ BİLƏR
6. RASİM TACƏDDİNOV. TƏBİL İNHİSARLAR VƏ ONLARIN İCTİMAİ MƏQBUL DAVRANIŞI
7. NİYAZİ MEHDİ. SÖHBƏT PROBLEMİNDƏN PARLAMENTƏ BAXANDA
8. NİYAZİ MEHDİ. POPPER RASİONALİZM HAQQINDA VƏ BUNDAN MILLİ MƏCLİS DISKUSSIYALARI ÜÇÜN MÜMKÜN OLAN NƏTİCƏLƏR
9. QULAMHÜSEYN ƏLİYEV. AZ QALA TARİX QƏDƏR YAŞI VAR ...
10. CƏMİL HƏSƏNLİ. GÜNEY AZƏRBAYCANIN MİLLİ MƏCLİSİ
11. MEHMAN DƏMİROV. 1918-1920-Cİ İLLƏR AZƏRBAYCAN İCTİMAİ FİKRİNDƏ HÜQUQİ DÖVLƏT İDEYASI
12. FİKRƏT SADIQOV. VİZİT VƏRƏQƏSİ
13. ŞAMİL FƏTULLAYEV. İLK AZƏRBAYCAN PARLAMENTİNİN BİNASI

OXUCULARA MÜRACİƏT

Hörmətli oxucu!

On iki sayının çıxması nəzərdə tutulan Parlament Bülleteninin birincisini diqqətinizə çatdırırıq.

Vəsait ayda bir dəfə, təxminən indi tanış olduğunuz sayın həcmində çıxacaq. Onun tirajı böyük olmayıb, cəmi 250 nüsxədən ibarətdir. Bu, vəsaitin özünəməxsusluğundan irəli gəlir. O, məhdud dairəni əhatə edən oxucular üçün nəzərdə tutulur. Buraya məhz həmin dairə üçün maraq və əhəmiyyət kəsb edən yazıların daxil olunmasıla çalışılacaqdır.

Bülleteni Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu nəşr edir.

Yəqin ki, Fond haqqında ilkin məlumat vermək yerinə düşərdi.

Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu qeyri-dövlət, qeyri-kommersiya, gəlirsiz ictimai təşkilatdır. O, kommersiya bankları və xüsusi firmalar tərəfindən təsis olunub və 1995-ci ilin əvvəlindən fəaliyyətə başlayıb. Fondun əsas vəzifələri xüsusi biznesə və bazar iqtisadiyyatının inkişafına əngəl törədən səbəblərin təhlili, vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair təkliflərin hazırlanması, təzə fəaliyyətə başlamış biznesmenlərə məsləhətlərin verilməsidir.

ISAR təşkilatının (ABŞ, Bakıda nümayəndəliyi var) yardımı Fonda "Fərmer təsərrüfatları" adlı sorğu vəsaiti, 3 saydan ibarət "Fərmer" bülleteninin dərc edilməsinə şərait yaratmışdır. Avrasiya Fondunun (ABŞ, Tbilisidə nümayəndəliyi var) maliyyə yardımı hesabına ötən ilin noyabr ayından "Azərbaycanda özəl sahibkarlığın inkişafı problemləri" mövzusunda tədqiqat işi aparılır. Bu şp mütəxəssis və biznesmenlər arasında ekspert sorğusunun aparılması, onun yekunlarının seminarda müzakirəsi və problemə aid analitik hesabatın hazırlanmasını özündə birləşdirir. Hazırda hesabat üzərində iş başa çatmaq üzrədir və tezliklə biz onu ictimaiyyətə təqdim etmək fikrindəyik. İndi isə vəsaitin özü haqqında.

Bu ideya elə 1995-ci ilin oktyabrında, ölkədə keçirilən postsovet məkanındakı ilk parlament seçkilərindən bir qədər öncə formalaşmışdır. Gözlənilirdi ki, parlamentə çoxlu yeni adamlar gələcək, Azərbaycanda elan olunmuş islahatların kursuna uyğun yeni hüquqi məkanın inkişafı üzrə qanunvericilikdə böyük işlər görülməli və həmin adamlar bilik mücrülərini yəqin ki, öz təzə işlərinə aid olan yeni biliklərlə doldurmağa çalışacaqlar. Bunu nəzərə alaraq biz belə düşündük ki, yeni informasiyaya bu cür can atanlar üçün ola bilsin ki, parlamentarizmin dünya təcrübəsi, Azərbaycan kimi öz müstəqilliyini təzəcə bərpa etmiş ölkələrdə qanunvericilik sahəsində problemlərin həlli təcrübəsinə aid məsələlərdən bəhs edən vəsait maraqlı ola bilər.

Bülleten vasitəsilə Azərbaycan iqtisadiyyatında xüsusi bölmənin intensiv inkişafına yönəlmiş qanunvericiliyin formalaşmasına yardım etmək, bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi idarəetmədə dövlət tənzimləməsinin optimal hədləri barədə məlumatların çatdırılşsı vəzifə kimi durur.

Bülletendə aşağıdakı istiqamət və mövzular üzrə yazıların verilməsi nəzərdə tutulur:

- ***qanun layihələrinə əlavə informasiya materialları;***
- ***qanun layihələrinin təhlili;***
- ***xarici ölkələrdə parlament təcrübəsi;***
- ***təzə qəbul edilmiş qanunların təhlili;***
- ***qəbul edilmiş qanunların necə işləməsi haqqında tədqiqatlar;***
- ***parlamentin öz işi haqqında ictimaiyyətin məlumatlandırmasının xarici ölkə təcrübəsi;***
- ***layihələr üzərində iş və Nazirlər Kabinetində layihələrin həyata keçirilməsinin təşkili;***
- ***partiyalarda qanun layihələri üzərində iş;***
- ***parlament aparatı işinin təşkilinin xarici ölkə təcrübəsi;***
- ***etiket və protokol məsələləri.***

Bülletenin məqsədləri çərçivəsində yeni istiqamət və mövzular təklif edən oxucular və maraqlı yazı müəlliflərinə ehtiramımızı bildirir, müəlliflər içərisində Milli Məclis üzvləri, Nazirlər Kabineti və onların aparatlarının işçilərini görməyə ümid edirik.

Sabit Bağirov,

layihənin rəhbəri, Fondun prezidenti

Nəcəf Nəcəfov,

bülletenin redaktoru, Fondun vitse-prezidenti

BAZAR İQTİSADİYYATININ QANUNVERİCİLİK BAZASININ YARADILMASI TƏXİRƏSALINMAZ PROBLEMLƏRDƏNDİR

TEVFİK YAPRAK

BEYNƏLXALQ VALYUTA FONDUNUN AZƏRBAYCANDAKI NÜMAYƏNDƏSİ

Öz üstünlüyünü dünya təcrübəsində sübut etmiş bazar münasibətləri əsasında tənzimlənən iqtisadiyyata keçid son illər Azərbaycan dövlətinin haqlı olaraq iqtisadi siyasətinin məğzini təşkil edir. Təbii ki, bazar iqtisadiyyatı özlüyündə məqsəd kimi əhalinin məşğulluq səviyyəsini və real gəlirlərini artırmaqla onun rifahının yüksəldilməsini təmin edəcək bir vasitə olmaqla yalnız müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədə çatmaq yolunda iqtisadi islahatların ardıcıl davam etdirilməsi və bununla da sahibkarlığın sürətlə inkişaf etdirilməsinə ən əlverişli şərait yaradılması indi qarşıda duran olduqca mühüm vəzifələrdən biridir. Bütövlükdə, bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi bir sıra təxirəsalınmaz problemlərin həllini tələb edir ki, onların da ən vaciblərindən biri olan - bazar iqtisadiyyatının qanunvericilik bazasının yaradılması - məsələnin bözi əsas cəhətləri üzərində dayanmağı məqsəduyğun hesab edirəm.

Bazar münasibətlərinin formalaşmasının və tənzimlənməsinin yalnız qanunvericilik əsasında həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün aşağıdakı bözi prinsipial məsələlərin həlli olduqca zəruridir:

1. Hər bir şəxsin qanunvericiliyə uyğun malik olduğu bütün hüquqlarının dövlət tərəfindən dəqiq və aydın şəkildə bəyan edilməsi.
2. Bazar münasibətlərinin bütün subyektlərinin (hüquqi və fiziki şəxslərin) qanunvericiliklə təsbit olunmuş bütün hüquqlarının cəmiyyətin gündəlik həyatında qorunmasına dövlət tərəfindən zəmanət verilməsi.

3. Hər bir şəxsin (həm hüquqi, həm də fiziki) siyasi, iqtisadi və digər sahələrdə hüquqlarını əks etdirən bütün qanun, qərar, fərman və digər normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi, həmçinin onların tam və gerçək icrasını təmin edəcək müvafiq mexanizm və qurumların yaradılması.

4. Kim tərəfindən edildiyindən asılı olmayaraq hüquqi və ya fiziki şəxsin hüququ pozularsa onun hüquqlarının tam şəkildə bərpa edilməsinin təsirli mexanizminin yaradılması.

Birinci iki məsələnin həlli demək olar ki, prinsip etibarı ilə artıq yoluna qoyulmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş Konstitusiyasına görə dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri və bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, habelə azad sahibkarlığa təminat verir. Konstitusiyaya hər bir şəxsin beynəlxalq aləmdə məlum olan bütün əsas insan və vətəndaş hüquqlarını, o cümlədən, mülkiyyət hüququnun və mülkiyyət növündən asılı olmayaraq istənilən mülkiyyətin dövlət tərəfindən qorunduğunu bəyan edir. İndiki mərhələdə, fikrimizcə, əsas vəzifə hər bir şəxsin konstitusiyada təsbit olunmuş bütün hüquqlarının inkişaf etdirilərək müvafiq qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmasının və hər bir konkret halda dövlətin müvafiq orqanları tərəfindən həmin hüquqların qanuni yolla etibarlı qorunmasının mexanizminin yaradılmasından ibarətdir.

Üçüncü məsələnin gerçəklənməsi istiqamətində də bir sıra mühüm addımlar atılmışdır. Belə ki, iqtisadi islahatlar sahəsində həlledici qanun, qərar və fərmanların mühüm hissəsi yaradılmışdır; normativ-hüquqi bazanın çatışmayan hissəsinin hazırlanması istiqamətində isə müəyyən işlər görülməkdədir.

Doğrudur, qəbul edilmiş qanun, fərman və digər qanunvericilik aktları heç də həmişə tələb olunan səviyyədə olmamışdır. Buna görə də yeni qanunvericilik aktlarının hazırlanması ilə paralel olaraq, artıq qəbul edilmiş hüquqi-normativ sənədlərin təkmilləşdirilərək beynəlxalq standartlara daha da yaxınlaşdırılması istiqamətində də ardıcıl iş aparılmasına ehtiyac vardır. Bu istiqamətdə aşağıdakı məsələlərin ilk növbədə həlli məqsəduyğun olardı:

a) təşkilati-hüquqi forma və mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq ölkədəki bütün müəssisələrin fəaliyyətinin müxtəlif (dövlət, bələdiyyə müəssisələri, səhmdar cəmiyyətləri və s. haqqında) qanunlarla deyil, vahid "Müəssisələr haqqında" qanunla tənzimlənməsi;

b) vergi qanunvericiliyinin vahid hüquqi aktda - "Vergi məəcəlləsi"ndə birləşdirilməsi;

v) qiymətli kağızların dövriyyəsinə və fəvvd bazarlarının fəaliyyətini tənzimləyən qanunun mövcudluğuna baxmayaraq (bu qanunun nə dərəcədə mükəmməl olması başqa məsələdir), qanunla bu sahədə dövlət tənzimləməsinə həyata keçirən yeganə orqan olan Maliyyə Nazirliyinin bir sıra funksiyaları sonradan ya Milli Banka və ya Dövlət Əmlak Komitəsinə verilmiş, ya da bu sahədə Maliyyə Nazirliyinə məxsus müstəsna hüquqlardan bu orqanlara da verilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, dövlətin bu sahədəki tənzimləyici funksiya və səlahiyyətlərinin vahid orqanda cəmləşdirilməsi və əlaqədar qanunvericilik aktlarında müvafiq dəyişikliklər edilməsi;

q) müflisləşmə və iflas haqqında olduğu kimi girov haqqında da yeni və daha mükəmməl qanun qəbul edilməsi və bu iki qanunun fiziki və hüquqi şəxslərin göstərilən sahələrdə mülkiyyət və bütövlükdə təsərrüfat hüquqlarının tam və etibarlı qorunmasının təmin edilməsinə zəmanət verməsi. Həmin qanunların real və səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün müvafiq icra mexanizminin yaradılması;

d) iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə, xüsusilə müəssisələrin fəaliyyəti sahəsində mühasibat uçotu və hesabatının beynəlxalq standartlara uyğun olaraq yeni sisteminin yaradılması üçün zəruri olan qanunvericilik bazasının hazırlanması və s.

Şübhəsiz ki, hüquqa islahatları da digər islahatlar kimi birdəfəyə, bir aktla həyata keçirmək mümkün deyildir. Lakin, iqtisadi islahatın proqramına, onun strateji xəttinə və ölkənin mənafeyinə uyğun olaraq onun mühüm xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla bazar iqtisadiyyatının qanunvericilik bazasının yaradılmasının prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilməli və bu istiqamətlərdə qanunvericilik fəaliyyəti gücləndirilməlidir. Bu baxımdan müasir beynəlxalq hüquq normalarına uyğun Mülki Məcəllənin ən qısa zamanda qəbul edilməsi, fikrimizcə, olduqca zəruridir.

Bütün bunlarla rəqabət və təbii inhisarların fəaliyyətinin tənzimlənməsi haqqında yeni qanunların qəbul edilməsi və həmin qanunların işlək icra mexanizminin yaradılması azad sahibkarlığın inkişafına və bütövlükdə iqtisadi fəallığın sürətləndirilməsinə əlverişli zəmin yaradılması işinə böyük kömək olardı. Yeni qanunvericilik aktları qəbul edildikcə istehsal münasibətlərində (həmçinin bölgü və istehlak münasibətlərində) kəskin keyfiyyət dəyişiklikləri baş verir. Bu da öz növbəsində, bazar münasibətləri ilə təsir və əks-təsir əlaqələrində olan, keyfiyyətcə başqa idarəetmə funksiyalarına malik yeni idarəetmə sisteminin formalaşmasını zəruri edir. Bununla da dövlət idarəetmə orqanlarının funksiyalarının yeni hüquqi-normativ aktların mahiyyətinə və tələblərinə uyğunlaşdırılmasına ehtiyac duyulur.

Bu zaman idarəetmə funksiyalarının müxtəlif dövlət orqanları üzrə əsassız olaraq səpələnməsinə və ya eyni funksiyaları müxtəlif orqanlara verməklə onların səlahiyyət dairələrinin üst-üstə düşməsinə, dövlət orqanlarına aydın və konkret olmayan, habelə qanunla müəyyənləşdirilmiş hədudlardan artıq səlahiyyət verilməsinə və digər neqativ hallara yol verməmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əks təqdirdə idarəetmə sistemi iqtisadi islahatların ən az sosial-iqtisadi itkilərlə və mümkün olan ən qısa müddətdə aparılmasını təşkil və təmin etmək əvəzinə, bu yolda bürokratik əngəllər və maneələr yaradan bir tormoza çevrilə bilər.

İqtisadi islahatlar dərinləşdikcə və genişləndikcə, bununla bəqai olaraq keyfiyyətcə yeni idarəetmə sistemi formalaşdıqca həm dövlət və qeyri-dövlət qurumları arasındakı münasibətlərin, həm də qeyri-dövlət qurumlarının öz arasındakı münasibətlərin mahiyyətinin və əhatə dairəsinin daha dəqiq müəyyənləşməsi və

bu münasibətlərin müvafiq qanunvericilik aktlarında hüquqi normalarla təsbit edilməsi, fikrimizcə, qanunvericilik işinin əsasını təşkil edəcəkdir.

Beləliklə, bazar münasibətləri sisteminin bütün iştirakçılarının və onların özlərinin qarşılıqlı münasibətlərinin qanunvericilik bazası getdikcə genişlənməkdə, məhkəmlənməkdədir. İndiki vəziyyətdə həmin hüquqların qorunmasını və pozulma hallarında onların bərpasını və hər yerdə, bütün hallarda qanunun aliliyini təmin edəcək prinsipial prokurorluq və çevik məhkəmə sisteminin yaradılması olduqca vacib məsələdir. Bu sahədə indiki mərhələdə ilk növbədə aşağıdakı işlərin görülməsi məqsəduyğun olardı:

- beynəlxalq hüquq normalarına uyğun prokurorluq haqqında və məhkəmə sisteminin islahatı haqqında qanunların qəbul edilməsi;
- məhkəmə islahatı həyata keçirilərkən məhkəmələrə, xüsusilə İqtisad Məhkəməsinə daha çevik və təsirli fəaliyyət üçün şərait yaradılması.

Hüquqi islahatlar sahəsində belə bir zərurət bazar iqtisadiyyatı şəraitində vətəndaşların sahibkarlıq fəaliyyətinin fəallaşması ilə bağlı onların mülkiyyət və digər hüquqlarının etibarlı qorunmasına, bu hüquqlar pozulduqda isə iddia tələblərinə məhkəmə tərəfindən çevik reaksiya verilərək onların bərpa edilməsinə obyektiv artan tələbatdan doğur. İddialara məhkəmələrdə baxılmasının və məhkəmə qərarlarının həyata keçirilməsinin daha konkret, operativ və təsirli icra mexanizmi yaradılmasının məqsəduyğunluğu da bununla izah olunur.

Nəhayət, bazar iqtisadiyyatının qanunvericilik bazasının yaradılması, idarəetmə, prokurorluq və məhkəmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi o zaman səmərəli olacaqdır ki, vətəndaşlara onların malik olduqları hüquqlar haqqında tam, aydın və dəqiq məlumatlar ən effektiv şəkildə çatdırılsın və lazımi hallarda hər bir şəxs istənilən hüquqi məsələ üzrə çox asanlıqla izahat ala bilsin, çünki adamlar öz hüquqlarını o vaxt dərk edir və hüquqlarından səmərəli istifadə edə bilir ki, onlar hansı hüquqlara malik olduqlarını və onları necə qoruyacaqlarını daha yaxşı bilsinlər.

TƏKMİLLƏŞDİRMƏ ÜÇÜN VAXT VAR

"Reklam haqqında" qanunun müzakirəsinə dair

RAFİQ İSMAYIL

«Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyində mətbuatda reklam proqramının rəhbəri

Şübhə yoxdur ki, cəmiyyətdə iqtisadi, siyasi, sosial funksiyalar daşıyan reklam müəyyən mədəniyyət, etik və hüquqi normalarla tənzimlənə bilər. Bu mənada reklam haqqında qanunun Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim olunması vaxtında qəbul olunmuş qərardır.

Bir çox ölkələrdə reklam haqqında ayrıca qanun qəbul olunmayıb. Bu ölkələrdə reklam fəaliyyəti başqa qanunların ayrı-ayrı maddələri ilə tənzimlənir. Bundan əlavə, inkişaf etmiş ölkələrin bir çoxunda reklam etikası kodeksi qəbul olunub. 10 il bundan əvvəl Parisdə Beynəlxalq Ticarət Palatası tərəfindən qəbul edilmiş Beynəlxalq Reklam Etikası Kodeksi (BREK) həmin ölkələrin reklamçıları tərəfindən olduğu kimi qəbul olunub və ya onun əsasında milli kodeks işlənib hazırlanıb.

Azərbaycanda bu sahədə tam boşluq idi. Ölkədə reklam bazarı hələ o dərəcədə təşkilatlanmayıb ki, reklam sifarişçiləri, istehsalçıları və daşıyıcıları üçün ümumi etika kodeksi qəbul edilsin. Reklamın bözi sahələri *"Kütləvi informasiya vasitələri haqqında və istehlakçıların hüquqlarının qorunması haqqında"* qanunlarla tənzimlənirdi. Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim olunmuş *"Reklam haqqında"* Azərbaycan Respublikası qanununun layihəsinin müəllifləri BREK-dən və başqa ölkələrin, ilk növbədə Rusiyanın reklam haqqında qanunundan faydalanmışlar.

Qanunun 7, 8, 9, 10-cu maddələri BREK-nin ayrı-ayrı maddələrini xatırladır.

Başqa ölkələrin qanunlarından istifadə edərək onu yerli şəraitə, xalqın mentalitetinə uyğunlaşdırmaq qanunvericilikdə qəbul olunmuş təcrübədir. Lakin burada bözən problemlər də ortaya çıxır.

Bir sıra mədəniyyət-etik anlayışları əks etdirən sözlər rus dilindən hərfi tərcümə olunduğundan bözi məfhumların tərifində qeyri-dəqiqlik var.

Məsələn, qanunun 8-ci maddəsində (*"Qeyri-dəqiq reklam"*) deyilir: *"Aşağıdakılar barədə həqiqətə uyğun olmayan məlumatları əks etdirən reklam qeyri-dəqiq reklam hesab olunur"*. Bununla belə, əgər məlumat həqiqətə uyğun deyilsə, deməli, o, doğru deyil, yalandır. Qeyri-dəqiq məlumat isə yarımçıq məlumat deməkdir. Rusiyanın *"Reklam haqqında"* qanununda bu maddə 7-ci maddəyə (*"Недостоверная реклама"*) uyğun gəlir.

Qanunun *"Əsas anlayışlar"* maddəsində terminlərin açıqlanmasında da qeyri-dəqiqlik, bözən isə məntiq pozuntusu hiss olunur. Xüsusilə *reklam* sözünün tərifində çox ehtiyatlı olmaq lazımdır, çünki qanunun layihəsində reklam aktına qarşı çox ciddi (və haqlı) tələblər irəli sürülür. Bu tərif də Rusiyanın analoji qanunundan götürülüb. Tərif çox ümumdür - faktiki olaraq istənilən obyekt haqda maraq formalaşdırıcı informasiya reklam kimi qəbul oluna bilər. Bu mənada ABŞ-ın marketing üzrə professoru F.Kotlerin reklama verdiyi tərif, zənnimizcə, daha dəqiqdir: *"Reklam maliyyə mənbələri dəqiq gəşqərləmə pullu informasiya yayımı vasitələri ilə həyata keçirilən qeyri-şəxsi kommunikasiya formasıdır."* Ola bilsin, bir qədər fəlsəfi

səslənir, lakin bu açıqlamada nə Rusiya qanununda, nə də Azərbaycan qanununda olmayan bir amil öz əksini tapır – reklam informasiyasının sifarişçisi məlum olmalıdır və ya onu sübut etməyə imkan olmalıdır. Reklam aktında dörd tərəf iştirak edir: sifarişçi, istehsalçı, daşıyıcı və istehlakçı. Qanun da bu dörd tərəf arasındakı münasibətləri tənzimləyir. 7-ci maddədə *"reklam agentliyi anlayışının da tərfi verilib: "reklam istehsalı və yayımı ilə bağlı kompleks xidmətlər göstərən peşəkar təşkilat - hüquqi şəxs"*. Bununla yanaşı ayrıca *"reklam istehsalçısı", "reklam yayıcısı"* sözlərini açıqlamağa, fikrimizcə, ehtiyac yox idi (yeri gəlmişkən, Rusiya qanununda da bu terminlər xüsusi olaraq açıqlanmır). Bundan əlavə, reklam agentlikləri universal və ya ixtisaslaşmış ola bilərlər, buna görə də həmin tərifdə *"kompleks"* sözünü çıxarmaq daha məqsəduyğun olardı.

Lakin bütün bu məsələlər həm birinci, həm ikinci oxunuşda qanunu müzakirə edən deputatların nəzər - diqqətindən kənarda qaldı. Demək olar ki, bütün çıxışlar əsasən qanunun bütün və alkoqol məmulatlarının reklamından bəhs edən 17-ci maddəsi ətrafında oldu. Və bu məsələdə Milli Məclis iki yerə bəlundü: bu cür malların reklamını tamamilə ləğv etməli, yoxsa ona müəyyən məhdudiyyətlər qoymalı?

Dünya reklam qanunvericiliyində ən çox mübahisə doğuran məsələlərdən biri bütün və alkoqol məmulatlarının reklamı məsələsidir. Ukrayna parlamentində reklam haqında qanun müzakirə olunarkən bu məsələ çox ciddi mübahisələrə səbəb olmuşdu. Problemin məzisi ondan ibarətdir ki, bütün və reklam məmulatlarının reklamı nə dərəcədə məhdudlaşdırılmalıdır və bu cür reklam istehlakçıların siqaretə alışmasına nə dərəcədə təsir göstərir. Ugrayna ekspertlərinin tədqiqatları aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verdi:

1. Tütün reklamı siqaret çəkənlərin artmasına, demək olar ki, təsir göstərmir, yalnız siqaret çəkənləri bu və ya digər siqaret markasını seçməyə yönəldir.
2. Tütün reklamının məhdudlaşdırılması da məqsəd yaşlı istehlakçılar üçün nəzərdə tutulmuş reklamın uşaq və yeniyetmələrə təsirinin qarşısını almaqdır.

Tütünün reklamı vaxtilə tamamilə qadağan olunmuş bözi ölkələrdə (məsələn, Fransada) bu məsələdə yenidən məhdudiyyət prinsipinə qayıdılması buna sübutdur. Seviyirici haldır ki, müzakirəyə təqdim olunmuş qanun ləhiyəsində bütün və alkoqol məmulatlarının reklamı problemi inkişaf etmiş ölkələrin qanunvericilik təcrübəsini nəzərə almaqla həll olunur. Qanun bütün və alkoqol reklamının uşaqlara və gənclərə təsir göstərməməsi üçün müəyyən tədbirlər nəzərdə tutur və həmin reklamın sifarişçilərindən tələb edir ki, bu məmulatların insan sağlamlığına ziyan olduğu reklamda vurğulansın.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1997-ci ilin əvvəlində *"Yeni Nəsil"* Jurnalistlər Birliyinin mətbu KİV arasında apardığı sorğu göstərdi ki, onların 65%-i bütün reklamına müəyyən məhdudiyyətlər qoyulmasına tərəfdardır və yalnız 15%-i bu reklamın tam qadağan olunmasını istəyir.

Reklam haqında qanunun pozulmasına görə məsuliyyət və qanunun icrasına nəzarət məsələsinə gəldikdə isə demək lazımdır ki, nəzarətədi orqan kimi qanuda *"müvafiq icra hakimiyyəti orqanı"*-nin təklif olunması suallar doğurur. Belə olan halda həmin orqanın bu pozuntulara (xüsusilə əgər söhbət kütləvi informasiya vasitələrindən gedirsə) necə nəzarət edəcəyi bəlli olmur. Rusiyada bu işlə inhisarçılığa qarşı dövlət komitəsi məşğuldur. İsveçdə isə istehlakçıları məsuliyyətsiz və yaxud yalan reklamdan qorumaq üçün *"ombudsmen"* deyilən xüsusi müvəkillər fəaliyyət göstərir.

"KARBOHİDROGEN EHTİYATLARI" HAQQINDA TÜRKMƏNİSTAN QANUNU

Azərbaycanda onilliklərlə neft və qaz hasnlatına baxmayaraq bu ehtiyatlardan istifadə haqqında hələ də qanun yoxdur. Bağlanan sazişlər -fonunda belə bir qanuna ehtiyac daha aydın görünür. Hesab edirik ki, bu sahədəki təcrübənin öyrənilməsi ölkədə müvafiq *qanunun hazırlanması işinə kömək edə bilər. Bu məqsədlə Türkmənistanın «Karbohidrogen ehtiyatları haqqında» qanununun əsas müddəalarını oxucuların nəzərinə çatdırırıq. Qanunda neft işləri ilə əlaqədar və dövlət tərəfindən tənzimlənməli olan əksər məsələlər öz əksini tapmışdır. Qanunun müddəaları neft işləri ilə əlaqədar beynəlxalq normalara, demək olar ki, uyğundur. Qanunun qəbul olunması müstəqil və neytral Türkmənistanın yeni qanunvericiliyinin formalaşmasında böyük addım kimi qiymətləndirilə bilər. Fikrimizcə, Azərbaycanda da belə bir qanunun qəbul olunması aktualdır.*

SABİT BAĞIROV

Sahibkarlığın və bazar iqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondunun prezidenti

Qanuna girişdə qeyd edilir ki, o, Türkmənistanın Konstitusiyası əsasında, ölkənin və xalqın milli maraqları nəzərə alınaraq Türkmənistanın prezidenti Saparmurad Türkmənbaşının rəhbərliyi ilə hazırlanıb. Qanunun ali məqsədi karbohidrogen ehtiyatlarının rəşional və səmərəli istifadəsinə və təbii sərvətlərin gələcək nəşillər üçün qorunmasına yönəldilmişdir.

Qanun 11 fəsildən ibarətdir:

Ümumi müddəalar; Türkmənistanın Nazirlər Kabinetinin, səlahiyyətli orqanın və konsernin karbohidrogen ehtiyatlarının istifadəsi üzrə səlahiyyətləri; neft işlərinin lisenziyalaşdırılması; müqavilələr; neft işlərinin həyata keçirilməsi; podratçının hüquqları və vəzifələri; magistral boru kəməri; ətraf mühitin qorunması; maliyyə və vergi rejimləri; hüquqi şərtlər; yekun müddəalar.

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Ümumi müddəalar fəşlində əsas anlayışlar (blok, daxili su hövzəsi, hasilat, müqavilə, müqavilə ərazisi, lisenziya, neft işləri, lisenziya sahibi və digər anlayışlar), qanunun istifadə sahəsi və karbohidrogen

ehtiyatlarına mülkiyyət hüquqları izah olunurlar. Burada qeyd edilir ki, karbohidrogen ehtiyatlarına aid sahiblik, istifadə etmək və sərəncam vermək hüquqları Türkmənistanın Nazirlər Kabinetinə məxsusdur.

SƏLAHİYYƏTLƏR

Karbohidrogen ehtiyatlarının istifadəsi üzrə bütün səlahiyyətlər aşağıdakılar arasında bölüşdürülür:

Türkmənistanın Nazirlər Kabineti; səlahiyyətli orqan; konsern.

Qanunda səlahiyyətli orqan və konserni konkret olaraq kimin təmsil etməsi göstərilməyib. Bunun səbəbi, görünür, ondadır ki, qanun layihəsi hazırlanarkən gələcəkdə icra qurumlarında lazım olan hər hansı dəyişikliklərin onun mətninə zidd olmamasına çalışıblar. Bugünkü faktiki vəziyyət isə belədir ki, səlahiyyətli orqan kimi Türkmənistanın Neft nazirliyi çıxış edir, qanunda qeyd edilən konsernin rolunu isə "BALKANNEFTQAZ" Konserni həyata keçirir.

Qanuna uyğun olaraq Nazirlər Kabineti karbohidrogen ehtiyatlarının qorunması, hasilat normaları və istifadəsi, ətraf mühitin, sağlamlığın və əməyin qorunması ilə əlaqədar bütün strateji məsələlərin həllində aparıcı rol oynayır.

Səlahiyyətli orqan karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi üzrə vahid qaydaların təyin edilməsi, tenderlərin hazırlanması, nümunəvi sazişlərin hazırlanması, lisenziyalar və sazişlər barədə danışıqların aparılması, lisenziyaların verilməsi, sazişlərin imzalanması və qeydiyyatı, kontraktların və lisenziyaların şərtlərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət, lisenziyaların geri alınması və ləğv edilməsi, neft və qaz boru kəmərləri barədə müvafiq danışıqların aparılması və sazişlərin bağlanması üzrə bütün müvafiq səlahiyyətlərə malikdir.

Qanuna əsasən konsern səlahiyyətli orqana yardım etməlidir və eyni zamanda ayrı-ayrı sahələrdə neft işləri apara bilər (o cümlədən xarici şirkətlərlə birgə).

LİSENZİYALAR

Qanunda üç növ lisenziya nəzərdə tutulub: kəşfiyyat üzrə; hasilat üzrə; kəşfiyyat və hasilat üzrə.

Bütün növ lisenziyalar verilməsi tender və ya birbaşa danışıqlar üsulu ilə həyata keçirilir. Üsulu Nazirlər Kabineti seçir. Lisenziya həm hüquqi, həm də fiziki şəxsə verilə bilər.

Lisenziya almaq istəyən ya görək özü müvafiq ərizə ilə (ərizəçi və onun təklifi haqqında ərizədə əksini tapmalı olan bütün lazımi məlumatlar qanunda qeyd edilir) səlahiyyətli orqana müraciət edib birbaşa danışıqlara başlasın (əgər həmin neft, qaz sahəsi üzrə tender e'lan olunmursa). Tender elan olduqda lisenziya almaq istəyən qanunda qeyd edilən qaydada müraciət etməlidir. Tenderin hazırlanması, elan edilməsi, keçirilməsi və tender iştirakçılarının təkliflərinin qiymətləndirilməsi qaydaları kifayət qədər detallıqla qanunda göstərilir.

Lisenziya almaq istəyən xarici fiziki şəxs görək Türkmənistada özəl sahibkar kimi qeydiyyatdan keçsin. Hüquqi şəxs isə ya filialını açmalı, ya da birgə fəaliyyət iştirakçısı kimi qeydiyyatdan keçməlidir.

Lisenziya, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, səlahiyyətli orqan tərəfindən verilir.

Kəşfiyyat lisenziyasında onun sahibi, görülməli neft işləri, müqavilə ərazisi, lisenziyanın müddəti, bağlanan müqavilənin növü, ətraf mühitin qorunmasına dair icraçının öhdəlikləri, lisenziyanın müddətinin uzadılması şərtləri və səlahiyyətli orqan tərəfindən müəyyənləşdirilmiş digər şərtlər əks olunur.

Nəsilat lisenziyası tərkibcə, demək olar ki, kəşfiyyat lisenziyasından fərqlənir.

Kəşfiyyat lisenziyası, qanuna görə, 6 il müddətinə verilir. Bu müddət iki dəfə ikiillik uzadıla bilər.

Hasilat lisenziyası müddəti 20 il müddətinə verilə bilər və bir dəfə 5 il müddətinə uzadıla bilər. Qanunda lisenziya sahiblərinin hüquqları, lisenziyanın qüvvədən düşməsi və ləğv edilməsi haqqında da müvafiq müddəalar var.

MÜQAVİLƏLƏR

Qanuna əsasən neft işləri üzrə iki növ müqavilə bağlana bilər:

İ məhsulun bölüşdürülməsi (production sharing) haqqında;

İ birgə müəssisə haqqında.

Birinci növ müqaviləni Türkmənistan tərəfindən konsern və (və ya) səlahiyyətli orqan imzalayır. Konsern müqavilədə icraçı kimi də iştirak edə bilər.

İkinci növ müqavilədə Türkmənistan tərəfini konsern, yaxud Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi digər dövlət orqanı təmsil edir.

Müqavilənin mətni səlahiyyətli orqanın hazırladığı nümunəvi müqaviləyə əsasən tərtib edilir.

Müqavilə imzalanmazdan öncə səhiyyə və sanitariya, ekologiya, yer təkinin qorunması və neft işlərinin təhlükəsiz aparılması üzrə dövlət orqanları ilə razılaşdırılır. Razılaşdırma müddəti hər orqan tərəfindən 15 gündür. Bu müddətdə razılığın verilməməsi* müqavilənin imzalanmasına mane ola bilməz.

Müqaviləni Nazirlər Kabinetinin təyin etdiyi orqan qeydiyyatdan keçirir və o bu gündən qüvvəyə minmiş hesab olunur.

Neft işlərinə verilən lisenziya ləğv olunduqda müvafiq müqavilə qüvvəsini itirmiş hesab olunur.

Qanunda müqavilənin şərtlərinin dəyişdirilməsi qaydaları və müddətindən qabaq müqavilənin dayandırılması şərtləri və qaydaları da öz əksini tapmışdır.

NEFT İŞLƏRİNİN KEÇİRİLMƏSİ

Qanunun bu fəslində aşağıdakılar barədə müvafiq mülahizələr verilib:

kəşfiyyat nəticəsində yatağın açılması ilə əlaqədar müqavilə tərəflərinin vəzifə və hüquqları;

iki və ikidən artıq icraçı tərəfindən bir yatağın birgə işlənməsi qaydaları;

süni adalar, dambalar və tikililərin quraşdırılması və istifadəsi qaydaları;
neft işləri zamanı əmələ gələn tullantıların basdırılması və ləğvi;
Türkmənistan hökumətinin hasil edilmiş karbohidrogenləri almaq hüququ və onun şərtləri;
müharibə və təbii fəlakət şəraitində Türkmənistan hökumətinin hasil edilmiş karbohidrogenləri müsadirə etmək hüququ və bunun gələcəkdə kompensasiya edilməsi şərtləri;
neft işlərinə dövlət nəzarəti;
hasil edilən karbohidrogen ehtiyatlarının həcmnin ölçülməsi qaydaları;

İCRAÇININ HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Bu fəsildə icraçının müqavilə ərazisindən istifadə etmək hüququ, həmin ərazidə və onun kənarında neft işləri ilə əlaqədar tikililərin quraşdırılması, digər subpodratçıların xidmətlərindən istifadə etmək hüququ, hasil edilmiş neftin özünə aid olan payı üzərində tam sərbəst sərəncam vermək hüququ və digər hüquqlar öz əksini tapmışdır. İcraçının əsas vəzifələri olaraq aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdur:

ən müasir və səmərəli metod və texnologiyalardan istifadə;
ətraf mühitin qorunmasına riayət etmək;
hasilata nəzarət etmək və itkilərə yol verməmək;
məhsuldar layların zədələnməsinə yol verməmək;
Türkmənistanda istehsal edilmiş rəqabətə davamlı olan avadanlığa üstünlük vermək;
işə qəbulda Türkmənistan vətəndaşlarına üstünlük vermək;
Nazirlər Kabinetinin və səlahiyyətli orqanın nümayəndələrinə bütün onları maraqlandıran məlumatlarla və sənədlərlə tanış olmağa imkan vermək;
vaxtlı-vaxtında vergiləri ödəmək;
sosial infrastrukturun inkişafında iştirak etmək;
çirkələnmiş torpaqları və digər təbii obyektləri öz hesabına bərpa etmək;
risklərlə əlaqədar ziyanlara görə məsuliyyət daşımaq.

MAGİSTRAL BORU KƏMƏRİ

Bu fəsildə qeyd edildiyi kimi, boru kəmərinin sahibi Türkmənistanın Nazirlər Kabineti ilə yanaşı müqavilə icraçısı və başqaları (o cümlədən müstəqil investorlar) ola bilər.

Boru kəmərinin tikilməsi, maliyyələşdirilməsi və istismar edilməsi xüsusi yaradılmış kompaniya tərəfindən aparıla bilər. Boru kəmərinədən istifadə etmək tarifi həmin kompaniya tərəfindən təyin edilir.

ƏTRAF MÜHİTİN QORUNMASI

Fəsildə ətraf mühitin qorunmasının neft işlərinin görülməsi zamanı xüsusi statusa malik olduğu qeyd edilir. Neft işlərinə başlamazdan öncə icraçı ətraf mühitin qorunmasına həsr edilmiş xüsusi tədbirlər planını müvafiq dövlət orqanına təqdim edir. 30 gün ərzində həmin orqan yazılı şəkildə öz rəyini bildirməlidir. Bildirməzsə, icraçı işlərə başlaya bilər.

Podratçının əsas vəzifələrindən biri də monitorinqin təhlil edilməsidir.

MALİYYƏ VƏ VERGİ REJİMLƏRİ

Bu fəsildə valyuta əməliyyatları, gömrük rejimi, vergilər, mühasibat uçotu və təftiş qaydaları verilmişdir.

Bəzilərinə qeyd edək:

II podratçı Türkmənistan və əcnəbi banklarında hesab açə bilər;
I hasil edilmiş öz neft payını ölkədə satdıqda, qazancı ölkədən sərbəst çıxara bilər;
3 neft işlərində istifadə olunan bütün materiallar və avadanlıq gömrük rüsumundan azad edilir;
I Türkmənistan qanunvericiliyinə əsasən, podratçı mənfəətdən vergi ödəməlidir;
II müqaviləyə əsasən podratçı royalti vergisi ödəyir;
I mühasibat uçotu Türkmənistan qanunvericiliyinə əsasən aparılır.

HÜQUQİ ŞƏRTLƏR

Burada qeyd edilir ki, icraçı, səlahiyyətli orqanın razılığı ilə lisenziya və müqavilə üzrə öz hüquq və vəzifələrinin bir qismini və ya hamısını marağı olan başqa hüquqi və ya fiziki şəxsə verə bilər.

Fəsildə aşağıdakı digər məsələlər də tənzimlənir:

I karbohidrogen ehtiyatları barədə icraçı tərəfindən neft işləri görülərkən əldə olunan bütün məlumatlara

Nazirlər Kabinetinin mülkiyyət hüququ;

I icraçının sığorta üzrə vəzifələri;

I əmək münasibətləri;

II sosial sığorta və sosial təminat;

I icraçının hüquqlarının müdafiəsi;

II mübahisələrin həlli;

I fors-major hallar.

İcraçının sığorta üzrə vəzifələri çox geniş əhatə olunub. Burada avadanlığın, tikililərin, digər əmlakın, karbohidrogen ehtiyatları itkilərinin, ətraf mühitin çirkənməsi, sağlamlığın sığortalanması və digər sığorta növləri nəzərə alınıb.

Müqavilə tərəfləri arasında mübahisələrin ya danışıqlar yolu, ya beynəlxalq arbitraj vasitəsi ilə həlli nəzərdə tutulub.

İcraçının müqavilə tərəfi olmayan digər fiziki (Türkmənistan vətəndaşları) və hüquqi şəxslərlə (Türkmənistan rezidentləri) mübahisələri Türkmənistanın məhkəmə orqanları həll edir.

YEKUN MÜDDƏALAR

Bu fəsildə səlahiyyətli orqanın və səlahiyyətli vəzifəli şəxslərin bu qanunun və imzalanan müqavilələrin icrasına nəzarət məqsədləri ilə lazım olan məlumatları əldə etmək hüquqları, o cümlədən istənilən əraziyə, tikiliyə, nəqliyyat vasitəsinə daxil olmaq, avadanlıqları və cihazları yoxlamaq, istənilən ərazidən karbohidrogen ehtiyatlarının nümunələrini analizdən keçirmək, sənədləri yoxlamaq, onların surətini çıxarmaq və digər hüquqları, eyni zamanda məlumatların gizlilik şərtləri də burada öz əksini tapmışdır.

REDAKSİYADAN : Qanunun mətni Milli Məclisin və Nazirlər Kabinetinin kitabxanalarına təqdim edilib.

QRANTLAR BÜTÜN DƏRDLƏRİN DƏRMANI DEYİL, ancaq onlar Azərbaycanda demokratik inkişafı, iqtisadi islahatları, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması prosesini sürətləndirə bilər

ARİF ƏLİYEV

«Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyinin sədri

Vətəndaş cəmiyyətinin özəkləri olan gəlirsiz ictimai təşkilatların ən böyük problemi maliyyə çatışmazlığıdır. Xarici ölkələrdə bu problemin həlli üçün xüsusi fondlar yaradılır, dövlət proqramları həyata keçirilir. Azərbaycanda indiki şəraitdə dövlətin, təbii ki, belə imkanı yoxdur. Lakin bir sıra səbəblər var ki, məhz bu məqsədlə -demokratiyanın, siyasi və iqtisadi plüralizmin inkişafına, ictimai təşkilatların möhkəmlənməsinə kömək göstərmək üçün yaradılmış beynəlxalq təşkilatların Azərbaycana yardım imkanlarını minimuma endirir. Bu səbəblərdən ən mühümləri qanunvericilikdə bopşuq və vergi dərəcələrinin həddən artıq yüksək olmasıdır.

"Yeni Nəsil" Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin səfəri ilə Milli Məclisin üzvü Nazim İmanov və "Ağayev, Şukin və Zülfüqarzadə" firması tərəfindən hazırlanıb parlamentə təqdim olunmuş "Qrant haqqında" qanun layihəsi də məhz mövcud sədlərin aradan qaldırılması məqsədi güdür. İlk baxışdan problem bir çoxlarına kiçik görünə bilər. Odur ki, müəyyən izahlar verməyi vacib sayırıq.

1. Söhbət Azərbaycana, cəmiyyətin inkişafına, elm, mədəniyyət, səhiyyə, ekologiya, informasiya və s. sahələrdəki ağır problemlərin həllinə yönəldilə bilən milyonlarla dollar təmənnasız yardımdan gedir. Bu "çay" daha çox öz günahlarımız üzündən bizdən yan keçib, qonşu dövlətlərə axır. Məsələn, Gürcüstanda grant haqqında qanun qəbul edildikdən sonra bu ölkəyə yardımlar iki dəfə artıb. Bu gün təkcə "Avrasiya" fondu Gürcüstana və Ermənistana ildə bir milyon dollara yaxın yardım göstərir. Azərbaycana isə 10 ay ərzində cəmi 45 min dollar vəsait ayrılmışdır.

2. Azərbaycanda grantlar bütün vergilərlə, hətta ƏDV (grantın də əlavə dəyəri olar?) ilə yüklənib. Nəticədə qeyri-dövlət təşkilatlarının qəpiyinədək ictimai əhəmiyyətli problemin həllinə xərcləmək, gəlirsiz layihələri həyata keçirmək üçün əldə etdiyi vəsaitin 40 faizə qədəri dövlət tərəfindən onun əlindən alınır. Maraqlıdır ki, çoxu istəyən hökumət nəticədə azdan da qalır. Gürcüstan və Ermənistanda grantlar bütün vergilərdən azaddır. Bununla belə, bu ölkələrdə dövlətin təkcə grant iştirakçılarının əmək haqqından tutduğu vergilər Azərbaycana ayrılmış grantların ümumi məbləğindən çoxdur!

3. Grant haqqında qanunun qəbul edilməsi, onların vergilərdən azad olunması dövlət əhəmiyyətli bir sıra məsələlərin həllini də tezləşdirərdi. Ötən il qaçqınlar üçün evlər tikmək məqsədi ilə Azərbaycanda işləyən fondlardan biri hər tikilmiş evin dəyərinin 20%-i həcmində əlavə dəyər vergisi ödəməsi tələb edildikdən sonra o, işləri dayandırmağa məcbur olmuşdu. Digər tərəfdən isə, axı dövlət, onun strukturlarının özləri də bu və ya digər gəlirsiz, hətqə əksinə, böyük xərc tələb edən vacib layihələr üçün də (ekologiya, informatika, təhsil və s. sahələrdə) grantlar ala bilər.

Bu incəlikləri açıqlamaqla çox istərdik ki, qanun layihəsinin taleyini həll edərkən millət vəkilləri həmin amilləri nəzərə alsınlar. Tutaq ki, 907-ci düzəlişi ləğv etməyə gücümüz çatmır; bu problemin həlli ki, öz əlimizdədir. R.S. Hələlik isə... Bu günlərdə grant üçün müraciət edənlərdən daha biri öz donorunun grantlara çox yüksək vergi dərəcələri tətbiq edən Azərbaycanın rezidentləri ilə əməkdaşlığı dayandırmaq qərarına gəlmişdi haqda məktub alıb.

TƏBİİ İNHİSARLAR

VƏ ONLARIN İCTİMAİ MƏQBUL DAVRANIŞI

RASİM TACƏDDİNOV

iqtisad elmləri namizədi, "Xəzər" Universitetinin müəllimi

İnzibati amirlik iqtisadiyyatından Azərbaycana elə təsərrüfat sahələri miras qalıb ki, onlar inhisarçı idarəçilik və maddi nemətlərin normallaşdırılmış bölgüsü tələbləri əsasında yaradılmışdır. Digər tərəfdən, iqtisadiyyatın nəzarət mexanizmi kimi rəqabətin saxlanması dövlətin əsas funksiyalarından biridir. Bizim diqqətimizi bu ziddiyyətin həlli cəlb edir.

Anlayışa görə, sahibkarlıq inhisarı o zaman mövcud olur ki, bir firma və ya az sayda firmalar əhəmiyyətli bir sahədə əsas istehsal payını öz nəzarətində saxlasın. Sahibkarlıq inhisarının həm lehinə, həm də əleyhinə olan dəlillər mövcuddur.

Əleyhinə dəlillərə aiddir: *Birinci*, inhisarlar məhsul buraxılışının məhdudlaşdırılmasını mümkün və sərfəli hesab edərək həmin sahədə rəqabətin olmadığına görə daha yüksək qiymətlər təyin edirlər. Nəticədə cəmiyyətin iqtisadi rifahı təmiz rəqabətin mövcud olduğu şəraitə nisbətən aşağı olur.

İkinci, bəzi Amerika iqtisadçılarının tədqiqatları göstərir ki, bir çox emal sahələrində istehsalın miqyası ilə bağlı qənaətə nail olmaq üçün heç də az sayda müəssisələrin orada fəaliyyət göstərməsi tələb olunmur. Adətən bazar həcmnin 2 və ya 3%-ni əhatə etmək kifayətdir.

Üçüncü, inhisarı qeyri-bərabər gəlirlərə rəvac verdiyinə görə tənqid edirlər. Qiymətlərin qaldırılması və bununla da mənfəətin artırılması hesabına inhisar gəlirləri özündə, daha doğrusu, korporasiyanın rəhbər işçilərinin əlində cəmləşdirir.

Dördüncü, hesab edilir ki, iri korporasiyalar hökumətə qeyri-leqal təsir göstərilir. Bu da özünü həmin nəhənglərin saxlanması və güclənməsi sahəsindəki qanunvericilikdə və dövlət siyasətində büruzə verir. Sahibkarlıq inhisarının saxlanması lehinə olan əhəmiyyətli dəlillərə isə aiddir:

Birinci, onlar daha keyfiyyətli məhsul istehsal edirlər. Əks halda onlar yeganə inhisarçıya çevrilməzdilər.

İkinci, adətən iqtisadçılar belə bazarda mövcud olan sahələrarası rəqabəti, xarici rəqabəti və potensial rəqabəti kifayət qədər qiymətləndirmirlər.

Üçüncü, hesab olunur ki, yalnız iri istehsalçılar qabaqcıl texnologiyadan istifadə edərək məhsul vahidinə sərf olunan məsrəfləri azalda və istehlakçılara nisbətən aşağı qiymətə sata bilirlər.

Bütün bunlar iqtisadiyyatın bir sıra sahələrində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən, *miqyas effekti* adlanan vəziyyətlə bağlıdır. Bu sahələrdə qənaətcilik istehsal miqyasının artımı ilə şərtlənir. Eyni zamanda rəqabət isə çətin və ya mümkün hesab olunur. Belə sahələr *təbii inhisarlar* adlanır. Miqyas effektinin böyüklüyü nəticəsində əgər bir firma rəqabət aparan bir neçə firmaya nisbətən məhsul vahidinə sərf olunan daha aşağı məsrəflərlə bütün bazarı təmin edirsə, belə şəraitdə təbii inhisar mövcud olur. Bu cür şərait ictimai istifadə müəssisələri olan elektrik, su və qaz təminatı müəssisələri, telefon xidməti və s. üçün xarakterikdir. Əgər bazar çoxlu istehsalçılar arasında bölünmüş olsaydı miqyas effekti əldə olunmazdı. Bu halda məhsul vahidinə sərf olunan məsrəflər yüksək olar və həmin məsrəflərin çıxarılması üçün yüksək də qiymətlər tələb olunardı.

Bir qayda olaraq bu sahələrə dövlət tərəfindən geniş imtiyazlar verilir. Lakin hökumət müəyyən coğrafi ərazini avtobus xidməti, elektrik və ya su ilə təmin etmək kimi istisna hüququ əvəzində bu inhisarların fəaliyyətini tənzimləmək hüququnu özündə saxlayır. Təbii inhisarların ictimai məqbul davranışı təmin etmə vasitəsi kimi iki variant mümkündür: dövlət mülkiyyəti və dövlət tənzimləməsi.

Dövlət mülkiyyəti nümunəsi kimi *VES RSC* və "*Qazprom*" təbii inhisarlarına qarşı Rusiya hökumətinin siyasətini göstərmək slar, Təbii inhisarların islahatı haqqında Rusiya prezidentinin fərmanına uyğun olaraq dövlətin və inhisarların nümayəndələrindən ibarət kollegiyalar yaradılır. Kollegiyalar vahid siyasət yeritməlidir. Dövlət nümayəndələri bu kompaniyaların səhmlərinin kurs dəyərinin artımına yardım etməli, büdcəyə bütün ödənişlərin vaxtında ödənilməsinə nəzarət etməlidir. Onlar antiinhisar qanunvericiliyinə dəqiq əməl edilməsini izləməlidir. Paralel olaraq, tərkibinə mal istehlakçıların hüquqlarını və inhisarların xidmətlərini müdafiə edən cəmiyyətlərin nümayəndələri daxil olan müşahidə şuralarının yaradılması nəzərdə tutulur. Bütün bu sadalanan tədbirlər formal olaraq dövlətə məxsus şirkətlərə dövlətin təsirinin zəruriliyi ilə bağlıdır.

Məsələ burasındadır ki, Rusiyada elektrik enerjisi və qaz sənayesinin bütün dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və səhmdar kapitalla çevrilməsi gedişində xüsusi bölmədə səhmlərin ancaq bir hissəsi reallaşdırılmışdır.

Bununla yanaşı, *VES RSC* və "*Qazprom*"-un səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətin əlində qalmışdır. Və indi *VES RSC* elektrik enerjisinin nəqli üzrə yeganə şirkətdir, elektrik enerjisi istehsal edən şirkətlər isə azad bazarda müstəqil istehsalçılar kimi rəqabət aparacaqlar. Rəqabət mühitinin əsas vəzifəsi sənaye müəssisələri üçün elektrik enerjisi tariflərinin aşağı salınmasıdır. Rusiya hökuməti elektrik enerjisi tariflərinin 30% endirilməsini artıq elan edib.

İkinci variant. ABŞ-da daha geniş yer verilən dövlət tənzimləməsi mexanizmidir. Əsas federal tənzimləyici komissiyalar, Ştatlararası ticarət üzrə komissiya (dəmiyol, yük və avtobus daşımaları, su yolları, dəniz donanması, nəqliyyat kontorları), Energetika idarəetməsi üzrə federal komissiya (elektrik enerjisi, qaz, qaz və neft boru-kəmərləri, hidroelektrik tikintiləri) və rabitə üzrə (telefon, televiziya, kabel televiziya, radio, teleqraf, radiotelefon, qeydiyyatda alınmış radiohəvəskarlar və s.) federal komissiyalardır. Hesablamalara görə, ABŞ-da tənzimləyici bölmə MMM-in 10%-ni təşkil edir.

Təbii inhisarlar haqqında qanunvericiliyin məqsədi *cəmiyyətin marağı naminə tənzimləmə nəzəriyyəsinə* daxildir. Bu nəzəriyyənin məntiqi əsasını belə bir detal təşkil edir ki, əgər rəqabət yersizdirsə, onda nəzarətdənkənər hakimiyyət inhisarında sui-istifadədən qaçmaq üçün tənzimlənən inhisar yaratmaq lazımdır. Təcrübədə tənzimləməni həyata keçirənlər elə tariflər müəyyən etməyə çalışırlar ki, onlar istehsal məsrəflərini ödəməklə müəssisəyə ədalətli gəlir gətirsinlər.

Keçmiş sovet respublikalarından Litva təbii inhisarpara münasibətdə dövlət tənzimləməsi siyasətini seçib. Litvada bütün inhisarlar özəlləşdirilir. Məsələn, energetika bazarında neft inhisarçısının əmlakı xırdalanacaq, şəhər və rayonlarda müxtəlif cəmiyyətlərə satılacaq. Bütün bu firmalar yerli hakimiyyətin nəzarəti altında olacaqdır. Hələ rəqabət haqqında qanunların qüvvəyə minmədiyi birinci mərhələdə yerli bazarda yeni sahibkarların öz güzəştli vəziyyətlərindən sui-istifadənin qarşısını almaq üçün hökumət qiymətlərə nəzarəti öz öhdəsinə götürür. Gələcəkdə hökumətin funksiyası ancaq planlaşdırma, strateji öncəgörmələşdirmə (proqnozlaşdırma) və inhisarların fəaliyyətinə nəzarətlə məhdudlaşacaqdır.

Bazarların azad rəqabət fəlsəfəsini özündə cəmləşdirən bazar iqtisadiyyatı, şübhəli ictimai münasibətlərdən sahibkarlıq inhisarına keçid əlverişli mühit yaradır. Ona görə də iqtisadi və texniki şərtlərin təsiri ilə inhisarın ayrılmaz elementə çevrilmədiyi ictimai nəzarət bazarların əksəriyyətində inhisarların inkişafının qarşısını alan antiinhisar və antitrust qanunvericiliyi formasını almışdır. Lakin bu, ayrıca bir söhbətin məvzusudur. Belə ki dövlətin fəaliyyətinin bu sahəsi təbii inhisarlar halından fərqli olaraq, mütləq əks strategiyaya malikdir. Azərbaycanda təbii monopoliyalar tərəfindən ictimaiyyətin qəbul etdiyi davranışın əldə edilməsi üçün mənə elə gəlir ki, kommunal xidmət sahələri müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi təhlili aparılmalıdır. Əsas məqsəd - istehsal məsrəflərinin məqsəduyğunluğunun aşkar edilməsi, xidmətin maya dəyərinin aşağı salınması vasitəsi kimi əsaslandırılmamış məsrəflərin azaldılması imkanlarının araşdırılmasıdır. Sonra xidmət üçün elə tariflər verilməlidir ki, onlar istehsal məsrəflərini ödəyə və inhisarçılar üçün ədalətli gəlir norması gətirə bilsin. Yanacaq-energetika kompleksi və kommunal xidmət sahələrinin hissə-hissə, yaxud tam özəlləşdirilməsi bu prosesi mövcud dünya təcrübəsinə daha da yaxınlaşdırır.

SÖHBƏT PROBLEMİNDƏN PARLAMENTƏ BAXANDA

NİYAZİ MEHDİ

fəlsəfə elmləri doktoru,

Əli bəy Hüseynzadə adına Dövlət İncəsənət Universitetinin professoru

Parlament sözünün, mənasına görə "*danışmaq*" olduğunu hamı bilir. Azərbaycanda bir çox müsəlman Şərq ölkələrinin siyasi ənənəsinə uyğun olaraq parlamentə verilmiş "Məclis" adının mənasını da hamı bilir. Ancaq bu iki sözün mənasına qulaq tutub heç də hamının bilmədiyi incəlikləri eşitmək olar. Bu iki kəlmədən biri danışmaq fikrini söyləməyin parlamentdə əsas olduğunu, o birisi isə fikrin özün üçün yox, başqaları üçün Məclisdə söyləməyin əsas olduğunu bildirir.

Beləliklə, parlamentdə (Milli Məclisdə) söhbətləşmək, fikir mübadiləsi etmək situasiyasına çıxmış oluruq. Dünya mədəniyyətində söhbətin yeri çox önəmli, payı çox böyükdür. Elə bu önəm və paya görə ki, söhbətləşmə bir növdə qala bilməyib, zaman keçdikcə şaxələnərək növlərə bölünüb.

Bu növlərdən bir neçəsini sadalayaq. Söhbət var ki, tərəflər arasında xəbərləşmədən, soraqlaşmadan alınır. Tərəflər demək olar ki, mübahisəsiz bir-birinə məlumat verirlər.

Söhbət var ki, qarşısına məqsəd kimi həqiqət axtarışlarını qoyur. Buna yığılıb məşvərət etmək də deyirlər.

Bir çox başqa Dünya bölgələrində olduğu kimi islam dünyasının siyasi tarixində də söhbətin bu növü çox önəmli olmuş və "*məşvərət*", "*müşavirə*" adını almışdır. Bu məşvərətlərin, müşavirələrin düsturunu belə vermək olar: "*gələn yığılıb məsləhətləşək, görək necə baxsaq, necə etsək doğru olar*".

Qədim yunan fəlsəfəsində yaranmış "*dialektika*" termini də ("*dia*" iki "lekton" söz, danışmaq) iki tərəfin danışığı ilə həqiqəti axtarmağı bildirir. Azərbaycan ənənəsində söhbətin *deyişmə* növü də var, incəsənətimizdə, xüsusilə, aşıq sənətində və meyxanalarda geniş istifadə olunur. *Deyişmə* artıq, söhbəti məşvərətin sakit, barışqan ruhundan çıxarır, söhbəti qələbə çalmaq, rəqibi üstələmək istiqamətinə yönəldir. Həm də bu qələbə təkcə onunla əldə olunmur ki, rəqib sənin fikrinin qabağına fikir qoya bilmir və susur. *Deyişmə*də tamaşaçı tərəf də var. *Deyişməyə* tamaşaçılar alqış, gülüş, replika formalarında reaksiya verirlər. Ona görə də *deyişmə*dən kimin qalib çıxmasında sözlərinə, bacarığına görə tamaşaçıların hansı tərəfi dəstəkləməsi az rol oynamır. Bu səbəbdən *deyişmə*də iştirak edəninin məharəti ondadır ki, eyni vaxtda rəqiblə məşğul ola-ola tamaşaçıları da unutmasın. Vaxtlı-vaxtında tamaşaçıdan rəğbət "*xalları*" toplamaq üçün ona da "*işləsin*". Əsl parlamentlər, Milli Məclislər cəmiyyətdəki söhbət mədəniyyətinin zirvəsinə çevrilir. Zirvəsinə çevrildiyi üçün də cəmiyyətdəki söhbətlərin bütün növlərini özünə toplayır. Həm də nəinki toplayır. Parlamentdə sərhədlərlə ayrılmış söhbət növlərdən hətta cürbəcür "*buketlər*" də düzəldilir. Nəticədə bir də görürsən, məlumat mübadiləsindən başlayan söhbət müşavirəyə, məşvərətə, daha sonra qələbə uğrunda mübahisəyə (*deyişməyə*) çevrilir. Ortaya mübahisə düşəndə isə tamaşaçıya işləmək problemi də yaranır. Milli Məclisdən TV ilə translyasiya gedirsə əhali tamaşaçı olur. Tamaşaçılar üçüncü tərəfin deputatları, qalereyadan baxan jurnalistlər də ola bilər.

Milli Məclis cəmiyyətdəki söhbət mədəniyyətinin zirvəsi olanda cəmiyyətin informasiya, hüquqi, siyasi, iqtisadi, əxlaqi və s. fikir nailiyyətlərinin də konsentrasiya olduğu, cəmləşdiyi MƏRKƏZƏ, ZİRVƏYƏ çevrilir. Ona görə də bizim "*Parlament fəlsəfəsi*" adlanan rubrikamız, guşəmiz parlamentə fəlsəfəni gəlişigözlə söz kimi artırmır. Guşəmizin məqsədi Azərbaycanda parlament mədəniyyətinin inkişafına, Milli Məclisin cəmiyyətdəki müzakirə və mübahisələrin zirvəsinə çevrilməsinə fəlsəfədən nə yardım ola bilərsə onları millət vəkillərinə daşımaqdır.

Bu guşədə biz bu mövzulara müraciət etməyi nəzərdə tuturuq: "*Popper rəşionalizm haqqında və buiddan Milpi Məclis diskussiyaları üçüi mümkün nəticələr*", "*Parlament çıxışlarına estetik hazırlıq*", "*Problemlərə düzgün advermənin rolu*" və s.

Növbəti səhifədə nəzərdə tutulan mövzulardan birincisi.

POPPER RƏŞİONALİZM HAQQINDA

və bundan Milli Məclis diskussiyaları üçün mümkün olan nəticələr

Milli Məclisdə qanun yaradıcılığı, cəmiyyətin müxtəlif çətinlikləri ilə bağlı gedən müzakirələrin rolu yaxşı bəllidir. Sovet dövründə də marksist fəlsəfənin dialektika metodu əsasında diskussiyaların önəmi xüsusi qeyd olunurdu. Marksist dialektika qədim Yunanıstanın fəlsəfi fikrində, Hegeldə olan dialektikanı təkrar edərək göstərirdi ki, həqiqət mübahisələrdən doğur, fikir yeniliyi ziddiyyətlərin mübarizəsindən ortaya çıxır. Dialektikanın bu "həqiqət"inə görə də Sovet dövründə iclaslar çağırılırdı, müşavirələr keçirilirdi. Ancaq bu müşavirə və icaslarda çox nadir hallarda demokratik ölkələrdə mümkün olan dərin, dramatik fikir toqquşmaları, axtarışları olurdu.

Buna səbəblər çox idi. Ən əsas səbəblərdən biri isə o idi ki, fikir müxtəlifliyinə yalnız bir ideologiya, bir dünyagərgüşü çərçivəsində icazə verilirdi.

Beləliklə, diskussiyaların dialektika baxımından gərəkliyini hamı bilir və bu dialektika ilə parlament diskussiyalarının əhəmiyyətini də sübut edir. Ancaq çoxumuz bilmirik ki, parlament müzakirələrinin cəmiyyətdə rəşionallığının artmasında da böyük rolu var. Əksinə, problemə hazırlıqsız şüurla yanaşanlar müzakirə və mübahisələrdə özünü tez-tez göstərən qızğınlıqlara baxıb hesab edirlər ki, parlament mübahisələri cəmiyyətdə rəşionallığa düşmən olan ehtirasları coşdurur.

Diskussiyaların rəşionallıq üçün rolunu Karl Popperin fəlsəfəsi yaxşı açır. Popper Avstriya kökənli İngiltərə filosofudur, XX əsrin fəlsəfi fikrində, az qala bu əsrin özü qədər yaşayaraq gərəkəmi yer tutub. O, dövrümüzün klassik mənada axırncı filosofu sayılır. Müharibə illərində bu filosofun yazdığı *"Açıq cəmiyyət və onun düşmənləri"* kitabı insanlara demokratiyanı öyrətməkdə çox təsirli işlər görüb. Popperin tələbəsi olmuş Soros Fondunun yaradıcısı Corc Soros dəfələrlə bildirib ki, o, müəlliminin fəlsəfəsindən götürdüyü ideyaları həyatında tətbiq etməklə multimilyoner olub.

Popperəcn rəşionallıq fəlsəfədə ağıln anlayışlar (məfhumlar), məntiqi vasitələr, elmi qanunlar əsasında həqiqəti tapmasına deyilirdi. *"Ratio"* sözünün özü latınca ağıl mənasını verir. Ənənəvi olaraq rəşionalizm təcrübə vasitəsi ilə əldə olunan biliyə qarşı qoyulurdu. Təcrübədən bilik qazanan şüura isə *"empirik şüur"* deyilirdi.

Karl Popper rəşionalizmin bu ənənəvi anlamını inkar edib yeni yozum təklif etdi. Belə bir fikir irəli sürdü ki, rəşionalizm tənqidi iradları nəzərə alanda, təcrübədən nəticələr çıxaranda mümkün olur. Popperin bu yozumundan belə çıxdı ki, təmiz fikrin çərçivəsində qalıb həqiqət axtaranlar əslində rəşional yox, irrəşional (qeyri-rəşional) yolla gedirlər.

Rəşionalizmi əsas götürən Qərb ölkələrinin nailiyyətləri göz qabağındadır.

POPPERİN FALSİFİKASIYA (YALANLAŞDIRMA) NƏZƏRİYYƏSİ

Karl Popperin bu nəzəriyyəsi onun rəşionallıq haqqında fikirlərini anlamağımıza kömək edir. Bu nəzəriyyəyə baxaq. Biz hər hansı fikir zəncirini inkaredilməzliyinə, faktlar qarşısında sınımazlığına görə elmi sayırıq.

Popper isə tərsinə söyləyir. Deyir ki, tutalım "A - V - S" düşüncə ardıcılığında nəzəriyyə qurmusan. Dünyanın heç bir faktının, ağıln heç bir fikrinin sənə nəzəriyyəni dağıtmağa gücü çatmırsa, onu yalanlaya (falsifikasiya edə) bilmərsə, bu heç də göstərmir ki, sənə nəzəriyyəni elmidir. Əksinə, onu göstərir ki, nəzəriyyəni elmi deyil. Popperə görə, elmilik bildirir ki, fikir faktların filan tərəfi. filan sırası çərçivəsində nəse həqiqətləri söyləyir.

Faktların başqa üzləri çevrilib görünəndə isə bu üzlərlə bağlı o yalanlaşır. Ona görə də elmilik çərçivəsində qalmaq istəyən adam qurduğu nəzəriyyənin yalanlaşmasına hazır olmalıdır və nəzəriyyəsinə yalanlaşdıran tənqidi dinləyib diskussiya aparmağı bacarmalıdır. Bax, bu mənada rəşionallıq ağıln məntiqə, təmiz düşüncə qaydalarına dəqiq əməl etməsindən yaranmır. *Rəşionallıq diskussiyalar sayəsində alınır.*

BUNDAN MİLLİ MƏCLİS ÜÇÜN MÜMKÜN OLAN NƏTİCƏLƏR

Müasir cəmiyyətin əsas problemlərindən biri irrəşionallıq dalğalarında batmamaqdır. Parlament diskussiyaları və eləcə də partiyalar arasında, TV-də, mətbuatda gedən mübahisələr, müzakirələr əgər diskussiya mədəniyyətinin fikir mübadiləsi, fikir toqquşdurmaları qaydalarına cavab verirsə, cəmiyyətdə, ölkədə rəşiohallığın payını çoxaldır.

Bəs rəşionallığın payı çox olan cəmiyyət necə olur, hansı üstünlüklərə malik olur? İrrəşional cəmiyyətlərdə qarşıda duran problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün *"gəlin yaxşı olaq", "möhkəm işləyək", "qaçqınların qayqısına qalaq"* kimi çağırışlar, danışqlar bütün mənəvi məkanı bürüyür. Rəşionallıq payı böyük olan cəmiyyət isə *"nə problemimiz var?"* sualını qoyub onun öhdəsindən gəlməyin proqramını hazırlayır və işləri bu proqrama əsasən yeridir. Məsələn, yuxarıdakı çağırışlardan bilinən problemləri həll etmək üçün qanunlar, proqramlar, təşkilat strukturları vasitəsi ilə cəmiyyətdə elə vəziyyətlər yaradır ki, pis işləmək, qaçqın yardımını mənimsəmək, yaramaz adam olmaq sərfəli olmur.

Beləliklə, rəşionallığı yüksək olan cəmiyyətlərdə problemlərin *"şəkli"* xeyli aydın olur, problemlər, necə deyirlər, yaxşı görünür və eləcə də bu problemlərin öhdəsindən gəlməyən adamları itələmək üçün həyatda elə situasiyalar yaradılır ki, mexanizm kimi məhz onlar adamları problemləri həll etməyə həvəsləndirir.

AZ QALA TARİX QƏDƏR YAŞI VAR ...

QULAMHÜSEYN ƏLİYEV

AR millət vəkili, hüquqi elmlər namizədi

Konstitusyon hüquqi institut kimi parlament bir neçə əsrlik tarixə malikdir. *Parlament* anlayışı feodalizm dövründə meydana çıxsada bu anlayış XIP-XIV əsrlərdə İngiltərədə işlədilməyə başlanmışdır. Əvvəlcə gralın yanında iri feodalların məhdud müşavirəsi belə adlanırdı. Lakin tədricən bu müşavirəyə şəhər silklərinin daxil edilməsi və onun səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi nəticəsində parlament müntəzəm yığılaraq dövlət işləri ilə məşğul olan nümayəndəli quruma çevrildi.

Parlamentarizmin kökləri antik və daha qədim dövrlərə gedib çıxır. Parlamentarizmin ilk tarixi formalarına rüşeym halında ibtidai icma quruluşu dövründə rast gəlmək olar. Bu dövr xüsusi icraedici təsisatların olmaması ilə səciyyələnir; qəbilə və tayfalar "*ibtidai (qəbilə) lemkokratiyası*" prinsipləri ilə idarə olunurdu. Qəbilənin (tayfanın) ümumi işlərinin idarə olunması bütün yaşlı üzvlərin iştirak etdiyi ümumi yığıncaqlar vasitəsilə həyata keçirilirdi. Qəbilə və tayfaların yaşlı üzvlərinin yığıncaqları ilk "*hakimiyyət*" orqanları, parlamentarizmin rüşeym halındakı ilk tarixi formaları kimi qiymətləndirilə bilər.

Əgər əvvəllər ümumi yığıncaqlar birgə əmək fəaliyyəti və onun nəticələrinin bərabər bölüşdürülməsi məsələlərini həll edirdisə, daha sonrakı dövrlərdə yeni funksiyalar yaranır: bütün qəbilə (tayfa) üzvlərinin riayət etməli olduğu davranış qaydalarının müəyyən olunması (ibtidai normayaradıcılıq), ailə və icma torpaqlarının yenidən bölüşdürülməsi, qonşu tayfaların hücumlarından qorunma, cəza verilməsi və s. Tarixi məlumatlara görə, müxtəlif xalqlarda ümumi qəbilə və tayfa yığıncaqlarının özünəməxsus cəhətləri olub. Belə ki, qədim sakslarda bütün tayfanın senatı adlandırılan ümumi yığıncaqlar mövcud idi. Bu yığıncaqlara əhalinin hər üç təbəqəsindən bərabər sayda, yəni 12 nəfər nümayəndə iştirak edirdi. Saksların müxtəlif sosial təbəqələrinin ümumtayfa yığıncağında bərabər təmsilçiliyi bir neçə əsr saxlanılmışdır. Qəbilə demokratiyasının yüksək inkişaf formalarından biri *qədim island tayfaları* arasında mövcud olub. Burada sabit ictimai institut kimi *tinglər* bir neçə icmanın xalq yığıncaqları formalaşmışdı. İldə iki dəfə yaz və yay tingləri keçirilirdi. Bütün island tayfalarının ümumi yığıncaqları *altinq* adlanırdı. Altinq islandlar üçün ali qanunverici və məhkəmə instansiyası idi. Onun tərkibinə bütün islandların mülki rəhbəri, onun hərəkətlərinin düzgünlüyünə nəzarət edən aqsqaqqallar şurası və tinglərin bütün üzvləri daxil idi. Altinqin hər bir iştirakçısı *Qanunpar qaydası* deyilən yerdə çıxış edə, qanunların dəyişdirilməsini tələb edə və məhkəmədə iştirak edə bilərdi.

İbtidai icma quruluşunun dağılması və cəmiyyətin dövlət təşkilinə keçid qəbilə demokratiyası institutlarını tamamilə məhv etmədi. Bu institutların bir qismi tədricən dövlət təsisatlarına çevrildi. O cümlədən xalq yığıncaqları da müəyyən dəyişikliklərlə dövlət hakimiyyəti orqanı kimi formalaşmağa başladı. Təbii ki, bu zaman onların səlahiyyətləri xeyli məhdudlanmış, çağırılması və keçirilməsi proseduraları nəsibətə dəqiqləşdirilmişdi. Bəzi yerlərdə xalq yığıncaqları saxlanılsa da onların rolu formal xarakter daşıyırdı. Xalq yığıncaqlarının qəbilə demokratiyası institutundan dövlət hakimiyyəti orqanına çevrilməsi antik Afina və Roma demokratiyasının nümunəsində daha aydın təzahür edir.

Afina dövlətində xalq yığıncaqları ali qanunverici və icraedici funksiyalarını həyata keçirirdi. Xalq yığıncaqlarında Afina qanunları qəbul edilir, başqa dövlətlərə səfirlər təyin edilir və onların missiyasının məqsədləri müəyyən edilir, xarici səfirlər qəbul edilir, müharibə elan edilməsi və sülh bağlanması, ittifaqlara daxilolma məsələləri həll edilir, hərbi rəhbərlər vəzifəyə təyin edilir və ölkənin müdafiəsi haqqında onların məruzələri dinlənir, ordunun təşkili, ölkənin maliyyə vəziyyətinə nəzarət, vəzifəli şəxslərin və diplomatik nümayəndəliklərin fəaliyyətinə nəzarət və başqa məsələlər həll edilirdi.

Xalq yığıncaqlarının çağırılması və keçirilməsi ciddi tənzimlənirdi. Əmlak vəziyyətindən asılı olmayaraq 20 yaşa çatmış tam hüquqlu Afina vətəndaşı bu yığıncaqlarda iştirak edə bilərdi. Mühüm məsələlərin həll edilməsi üçün xalq yığıncaqlarında azı altmış min vətəndaşın iştirak etməsi zəruri idi. Xalq yığıncaqları əvvəllər ildə on dəfə, sonralar isə daha tez-tez keçirilirdi.

Qanunvericilik təşəbbüsündə bulunmaq istəyən vətəndaş iclas meydanının qarşısındakı daşın üstünə çıxaraq öz təklifini əsaslandırmaqlı və onun mahiyyətini izah etməli idi. Sonra həmin təklifin müzakirəsi başlanırdı.

Antik Roma respublikasında vəziyyət bir qədər başqa idi. Burada xalq yığıncağı saxlanılsa da onun fəaliyyəti əsasən formal xarakter daşıyırdı. Real hakimiyyət funksiyaları Senatın əlində cəmləşmişdi. Senat icma quruluşundakı aqsqaqqallar şurası zəminində meydana gəlmiş əsas hakimiyyət orqanı idi. Senatın üzvləri xalq yığıncağında seçilmiş və *senzorlar* adlanan xüsusi vəzifəli şəxslər tərəfindən beş il müddətinə təyin edilirdilər. Onlar xalq yığıncağına tabe hesab edilirdi.

Senzorlar tam söz azadlığına malik idilər. Onlar hətqa müzakirə edilən məsələdən kənara çıxdıqda belə sədrlik edən onların sözünü kəsə bilməzdi. Çıxışlar üçün vaxt məhdudiyyəti yox idi. Lakin belə bir qayda formalaşmışdı ki, senatorların çıxışları qısa və mənaq aydın olmalıdır. Əks halda senator öz ləyaqətini itirmiş hesab edilirdi. Qabaqcadan çıxışa yazılma praktikası yox idi. Senatorlar siyahıya daxilolma ardıcılığı ilə sədrlik edən dövlət əsasında çıxış edirdilər. Bir iclasda iki dəfə çıxış etmək olmazdı. Bəzən fikirləri üst-üstə düşən senatorlar çıxış etməyi bir nəfərə həvalə edə bilərdilər.

İlk çıxış edən senatorlardan biri təklifini yazılı şəkildə formalaşdırdıqda onunla razı olanlar əyləşir, razı olmayanlar isə ayağa qalxırdılar. Bir neçə çıxışdan sonra sədrlik edən məsələni səsə qoya bilərdi. Məsələ müzakirə olunmadan səsə qoyulurdusa senatorlar sədrlik edənə müraciət edib söz istəyə bilərdilər və sədrlik edən onlara mütləq söz verməli idi.

Senatorların iclasda iştirakı məcburi idi. Üzrsüz səbəblərə görə iştirak etməyən senatorlar cərimə edildilər. Senatın iclasları keçirilərkən zalın qapıları açıq qoyulurdu ki, vətəndaşlar gedən müzakirələrdən xəbərdar olsunlar. Lakin onlar zala daxil ola bilməzdilər.

Beləliklə, istər antik Afina da Beşyüzlər Şurası ilə birlikdə xalq yığıncağı, istərsə də Romada Senat müasir parlamentə uyğun funksiyaları həyata keçirirdilər. Bu baxımdan onları ibtidai parlamentarizmin ilk tarixi formaları hesab etmək olar.

İlkin feodalizm dövründə ibtidai parlamentarizm ənənələri xeyli zəifləsə də sonrakı dövrlərdə müasir parlamentə oxşar qurumlar formalaşmağa başladı. Artıq X əsrin ortalarından başlayaraq İsləndiyada, sonralar Skandinaviyada altınqlər müntəzəm keçirilirdi. XI əsrdə artıq İspaniyada Katalon korteslərində qanunvericilik, icraedici və məhkəmə hakimiyyəti normaları müəyyənləşdirilmişdi. XI-XP əsrlərdə Qərbi Avropanın bir sıra şəhərlərində kommunalar meydana çıxdı. Beləliklə, XI-XP əsrlərdə Avropada müasir parlamentin ilkin formaları olan nümayəndəli institutlar formalaşmağa başladı.

GÜNEY AZƏRBAYCANIN MİLLİ MƏCLİSİ

CƏMİL HƏSƏNLİ

tarix elmləri doktoru, professor

Səttar xanın gücünə, Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin milli demokratik ideallarına tapınan Güney Azərbaycan ikinci dünya müharibəsindən sonra daha bir inqilabi-azadlıq dövrünü yaşamışdı. 1941-ci ildən başlayan sarsıntıların sonu 1945-ci ilin dekabrında Azərbaycan Milli Məclisinin və onun təsis etdiyi milli hökumətin yaranması ilə nəticələndi. İlk dəfə tanış olduğumuz arxiv sənədləri bu dövrün çox ciddi siyasi proseslərə yenidən baxılmağı zəruri etsə də, bu həqiqəti bir daha da təsdiqlədi ki, Sovetlərin iqtisadi və siyasi maraqlara söykənən bütün pərdəarxası oyunlarına baxmayaraq Güney Azərbaycanda milli-demokratik xarakterli azadlıq hərəkatı baş vermişdir. Və bu hərəkat xalqın əksəriyyətinin milli azadlıq mübarizəsində iştirakı ilə müşayiət olunmuşdur.

1945-ci ildə genişlənən azadlıq hərəkatının ciddi məsələlərindən biri Güney Azərbaycanda qanunverici orqanın - Milli Məclisin yaranması idi. Milli Məclisə seçkilər noyabr ayının 21-22-də toplanmış Azərbaycan Xalq Konqresinin qərarı ilə keçirilmişdi. Konqres qanunverici orqana seçkilər keçirib milli hökumət qurmaq üçün 39 nəfərdən ibarət Milli Komitə yaratmışdı. Milli Komitənin sədri M.Ö.Şəbüstərinin imzası ilə Güney Azərbaycanın bütün ərazisində dərhal seçkilər keçirmək barədə qərar verildi.

Azərbaycan Xalq Konqresinin qəbul etdiyi əsasnaməyə görə Azərbaycan Milli Məclisinə keçirilən seçkilər İran məclisinə keçirilən seçkilərdən fərqlənməli vdi. Seçkilərin demokratik keçməsi üçün Azərbaycanın bütün ərazisində seçki dairələrinin və məntəqələrinin sayı artırılmış, böyük şəhərlərə müstəqil seçki dairəsi hüququ verilmiş, səsvermənin müddəti 5 günə qədər azaldılmış, İran tarixində ilk dəfə olaraq qadınlara seçki hüququ verilmişdi. Azərbaycanda yaşayan 20 yaşına çatmış бүgün şəxslər seçkilərdə iştirak edə bilər, türk dilində yazıb-oxuya bilən 27 yaşından 80 yaşına qədər bütün şəxslər Milli Məclisə vəkil seçilə bilər. Hər bir firqə (partiya), qrup və cəmiyyət seçkilərdə öz namizədlərini verib onun haqqında azad şəkildə təbliğat apara bilərdilər. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin cəmiyyətdə formalaşmış hakim mövqeyinə baxmayaraq milli hərəkatın lideri Seyid Cəfər Pişəvəri firqə üzvlərinə bildirirdi: *"Milli Parlament bizim vicdanımızdır; biz imkan verməyəcəyik ki, onu ləkələsinlər. Qoy Demokrat Firqəsinin üzvü olmayailar seçilsinlər, bunun elə böyük əhəmiyyəti yoxdur, -fəqət o, düzgün yolla, demokratik əsaslarla seçilsii. Əmin olun ki, sizin yolunuz doğru, məqsədiniz müqəddəsdır. Qoy xalq inansın ki, siz vicdanla ona xidmət edirsiniz, siz həqiqətən xalqın xidmətindəsiniz"* (1).

Milli Məclisə seçkilər noyabr ayının 27-də başlandı və 5 gün davam etdi. Seçkilərin keçirilməsi xalqın böyük ruh yüksəkliyinə səbəb oldu. Xalqın inamı seçkilərə coşğun fəallıq və milli xarakter verdi. 1943-cü ildə İran məclisinə keçirilən seçkilərdən fərqli olaraq Azərbaycan Milli Məclisinə seçkilərdə, demək olar ki, bütün şəhərlər, kəndlər iştirak etdi. Hətta siyasi fəallığı zəif olan tacirlər və məmurlar belə seçkilərdə iştirak etməyə can atırdılar. Seçkilərin gedişi Güney Azərbaycan xalqının öz milli hüquqlarına söykənərək demokratiyaya can atdığına təsdiq etdi. Seçkilər nəticəsində Təbriz, Sərab, Marağa, Ərdəbil, Mərənd, Səlməs, Əhər, Xalxal, Xoy, Urmu, Makı və digər yerlərdən Azərbaycan Milli Məclisinə 95 vəkil seçildi. Ən çox səs alan millət vəkilləri S.C.Pişəvəri, M.Biriya, M.Ə.Badəqan, doktor Cavid, Q.İlhami, Z.Qiyami və digərləri vdi. Yalnız Təbriz şəhərində 3172 qadın seçkilərdə iştirak etmişdi ki, bu da şəhər üzrə seçicilərin ümumi sayının 13 faizi demək idi (1). Azərbaycandakı Milli Məclis seçkiləri o zaman bu məsələlərdə son dərəcə marağı olan Sovetlər Birliyi, Böyük Britaniya, ABŞ və digər dövlətlərin siyasi dairələrinin diqqət mərkəzində idi.

12 dekabr 1945-ci ildə Təbrizdə *"Dideban"* kinoteatrının zalında ən yaşlı millət vəkili, demokratik hərəkatın iştirakçısı və böyük torpaq mülkiyyətçisi Məhəmməd Tağı Rəfi Nizamüddövlə tərəfindən Güney Azərbaycanın Milli Məclisi açıldı. M.Ə.Şəbüstəri məclisin seçdiyi 9 nəfərlik Rəyasət Heyətinin sədri oldu.

Axşam iclasında S.C.Pişəvəri milli hökumətin tərkibini məclisə təqdim etdi. Məclis Pişəvəri baş nazir olmaqla milli hökumətin tərkibini təsdiq etdi. Azərbaycan Milli Məclisi və milli hökuməti Londonda xarici işlər nazirlərinin sessiyasına toplanmış ABŞ-in dövlət katibi Birnsə, Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri Bevinə, SSRİ xarici işlər naziri Molotova, Fransanın xarici işlər naziri Bidoya, Çinin xarici işlər naziri Van Şi-Szyana müraciət qəbul etdi (2).

Güney Azərbaycanın Milli Məclisi qısa zaman ərzində dövlət quruculuğu, siyasi, iqtisadi, mədəni sahədə islahatlarla, türk dilinin dövlət dili olması ilə bağlı çox böyük işlər gördü. Bütün bunlar Azər ayının 21-də (dekabr ayının 12-də) başlanan və sonrakı dövrdə "21 Azər hərəkatı" kimi məşhur olan hadisələrin yalnız başlanğıcı idi.

1. Azərb. Resp. SPİHMDA, F-1, sij. 89, iş 101, v.181.

2. Müraciətin mətni haqda bax: Azərb. Resp.SPİHMDA, f.1, sij.89, iş 111, v.74-75.

1918-1920-ci İLLƏR AZƏRBAYCAN İCTİMAİ FİKRİNDƏ HÜQUQİ DÖVLƏT İDEYASI

MEHMAN DƏMİROV

Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti Bakı filialının hüquq fakültəsinin dekanı

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin baniləri 1918-1920-ci illərdəki ədalətli və demokratik dövlət quruluşu axtarışlarında ikən nəinki o dövrdə cəmiyyət üçün mühüm olan, həm də bu gün aktual səslənən məsələlərə cavab verməli olmuşlar. Bu mənada demokratik dövlətdə hüququn roluna, hüquq və dövlətin əlaqəsinə, hüquqi dövlətin əsaslarına, vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqlarının təmininə dair M. Ə. Rəsulzadənin, N. Yusifbəylinin, F. Xoyskinin, Y. V. Çəmənzəminlinin fikirlərinə müraciət etmək faydalı görünür.

Göstərilən dövrün sadalanan şəxslər tərəfindən təmsil edilən mütərəqqi siyasi-hüquqi fikri həmin dövrün mövqeyindən çıxış edərək hüquqi dövlətin əsas parametrləri üzrə səciyyəsinə vermişdi. Bu baxımdan M. Ə. Rəsulzadənin söylədiyi «*həqiqi demokrat üçün yalnız bütün insanlara münasibətdə ümumi olan hüquq mövcud olmalıdır*»⁽¹⁾ fikri diqqətəlayiqdir. Aydındır ki, burada «*insanlar*» ifadəsi altında cəmiyyətdə tutduğu mövqedən asılı olmayaraq hər bir kəs - hər bir vətəndaş, təmin, yəni dövlətin bir hissəsini təcəssüm etdirən dövlət orqanlarının hər bir vəzifəli şəxsi nəzərdə tutulur. Bu da bizə belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, M. Ə. Rəsulzadə dövlətin də hüquqa tabeliyini məcburi hesab edirdi. Məhz bu anlayış M. Ə. Rəsulzadənin dilində hamının qanuna tabe olmasını və qanun qarşısında bərabərliyini ifadə edirdi.

Y.V.Çəmənzəminli də daxili məsələlərdə dövlətin qanuna tabe olmasını, hamının qanun qarşısında bərabərliyini zəruri hesab edirdi. hüquqi quruluşun qanunlarından bəhs edərək Çəmənzəminli qeyd edirdi ki, hamı heç də hər cür qanun qarşısında deyil, yalnız qərəzsiz qanun qarşısında bərabər olmalıdır. O hesab edirdi ki, belə qanunların ən başlıca əsasları azadlıq, bərabərlik və ədalətdir (2).

Milli Azərbaycan dövləti banilərinin fikrincə, hüququn üstünlüyünü qəbul edən və eyni zamanda onunla məhdudlaşan dövlət hakimiyyəti mədəni demokratik dövlətçilik hesab edilirdi.

N. Yusifbəyli qeyd edirdi ki, «*əsas azadlıqlar - söz azadlığı, mətbuat azadlığı, yığıncaqlar, ittifaqlar və tətill azadlığı - hər bir mədəni demokratik ölkənin əsasıdır... Hər bir kəs istədiyini yazsa və deyə bilər, istədiyi yerdə yığılsa bilər, bir şərtlə ki, bu, Azərbaycan xalqının müqəddəs müstəqillik hüququna qarşı yönəlməsin*» (3).

Hakimiyyətlər bölgüsü prinsipi hüquqi dövlətin əsası hesab olunur. Bununla əlaqədar parlament iclasında «*Deputat vəzifələri ilə dövlət qulluğunun bir araya sığmaması haqqında*» qanunun müzakirəsi zamanı M.Ə.Rəsulzadə öz çıxışında demişdir: «*Bu qanunun məqsədi qanunverici hakimiyyətin icraedici hakimiyyətdən ayrılmasıdır. Hüquqi dövlətin despotik dövlətdən fərqi heç də hakimiyyətin bir şəxsdən bir neçə şəxsə keçməsində deyildir. Hakimiyyət bölgüsü sistemi olmadıqda, hakimiyyət çox adamın əliyə daha çox despotik ola bilər. Hüquqi dövlətin əsası qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətləri bölgüsüdür*». (4)

Hüquqi dövlətin mövcudluğu müstəqil məhkəmənin olması ilə əlaqələndirilirdi. Dövlət və vətəndaşların qarşılıqlı məsuliyyətini real təmin edən əsas orqan kimi məhkəmənin rolu haqqında Azərbaycan müstəqilliyinin beşiyi başında duran şəxslərin çıxardığı nəticə və müddəalar müasir dövlət-hüquq həyatı üçün də əməli əhəmiyyətə malikdir. Onlar hesab edirdilər ki, belə məhkəmə heç kimdən asılı olmamalı və xalqın etimadını qazanmalı, habelə kimə məhkəmə funksiyası mənimsəməməlidir. F. Xoyski hüquqi dövlətdə məhkəməni roluna yüksək qiymət verərək deyir: «*...yalnız o ölkə, o dövlət hüquqi hesab edilə bilər ki, orada ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üçün, həqiqətin müəyyən edilməsi üçün bütün zəruri təminatlarla təşkil edilmiş müstəqil, qərəzsiz, əhaliyə yaxın məhkəmə var. Belə məhkəmədən məhrum olan ölkə həmişə özbaşınalıq və anarxiyanın hakimiyyəti altında olur və orada hüquq qaydasından söhbət belə gedə bilməz*». (5)

Y. V. Çəmənzəminlinin fikrincə, «*məhkəmə adamlarının qulluğu həmişəlik olmalıdır və məvəcib tərəfdən korluqları olmamalıdır. Çünki bunlar qulluqdan qovulmaqdan qorxub, gələcəkdə aclıq, möhtaclıq qorxusu çəksələr, iş bitərəf baxa bilməzlər. Hakimlərin heç kəsə və heç şeyə ehtiyacları olmamalıdır. Böylə olduqda rüşvətxorluq da olmaz*». (6)

Azərbaycan Cümhuriyyəti çox ağır xarici və daxili şəraitdə cəmi 23 ay mövcud olmuşdur. Buna baxmayaraq, o, dövlət idarəçiliyinin ən müasir formasını tətbiq etmiş, qısa bir müddətdə demokratik respublika qurmuş, yuxarıda göstərilən müddələrin dövlət quruculuğunda tətbiq olunması istiqamətində bir sıra tədbirlər görmüşdür. Burada dövlət quruculuğu işi hüquqi əsaslarda aparılmış, hüquqi dövlətin əsas prinsipi - hakimiyyətlər bölgüsü prinsipi tətbiq edilmişdir. Azərbaycan parlamenti məhz bu prinsipi rəhbər tutaraq 25 yanvar 1919-cu il tarixli iclasında icra hakimiyyətinin qanunverici hakimiyyətdən tam ayrılmasını nəzərdə tutan «*Deputat vəzifəsinin qulluq vəzifələri ilə bir araya sığmaması haqqında qanun*» qəbul etmişdi.

Azərbaycan Cümhuriyyətində hakimiyyətlər bölgüsü prinsipinin tətbiqi praktikasının təhlili göstərir ki, bu qanunun tələblərinə həmin dövrün imkanları nəzərə alınmaqla dəqiq əməl edilmişdir (7).

1. «Азербайджан» qəzeti, 29 dekabr 1918-çi il.

2. Çəmənəminli J. V. Biz kimik və istədiyimiz nədir / Xarici siyasətimiz. Bakı, 1993, səh. 10.

3. «Азербайджан» qəzeti, 16 aprel 1919-cı il.

4. «Азербайджан» qəzeti, 26 janvar 1919-cu il.

5. «Азербайджан» qəzeti, 18 mart 1919-cu il.

6. Çəmənəminli J. V. Biz kimik və istədiyimiz nədir / Xarici siyasətimiz. Bakı, 1993, səh. 18.

7. Bu barədə ətraflı məlumat üçün bax: Dəmirov M.Ə. Azərbaycan Demokratik Respublikasının ali dövlət hakimiyyəti orqanları: təşkil və fəaliyyətinin hüquqi əsasları. Bakı, Azərneşr, 1996.

VİZİT VƏRƏQƏSİ

Günümüzün reallığı belədir ki, dünyada qəbul olunmuş etiket və protokol getdikcə daha tez-tez qaydalarına müraciət etmiş olur. F.Sadiqovun "Дипломатическая практика и международный протокол" kitabı bu səbəbdən aktual görünür. Bülletenin bu sayından başlayaraq həmin kitabın "Некоторые особенности этикета и норм поведения" bölməsinin tərcüməsinə başlayırıq. İlk olaraq vizit vərəqəsi və ondan istifadə qaydaları haqqında hissəni təqdim edirik.

FİKRƏT SADIQOV,

"Xəzər" Universitetinin professoru

Vizit vərəqəsi nəinki diplomatların, həm də iş adamlarının ayrılmaz atributudur. Ondan müxtəlif şəxslərlə əlaqə yaratmaq, əlaqə saxlamaq vasitəsi kimi istifadə olunur. Vizit vərəqələrinin qarşılıqlı təqdimi mümkün ola biləcək qeyri-dəqiqliyi aradan

qaldırmağa köməklik edir. Vizit vərəqələri ilə bayramları təbrik etmək, təşəkkür bildirmək, başsağlığı vermək, həmçinin gül-çiçək dəmətləri, suvenir və s. təqdim etmək olar.

Vizit vərəqəsi göndərilən şəxsə bu və ya digər münasibətin bildirilməsi üçün beynəlxalq təcrübədə müəyyən olunmuş simvollarla geniş istifadə edilir. Bu simvollar (latın hərfləri ilə) kartın aşağı sol küncündə yazılır.

r.f.- təbrik (roi q felicieq) ;

r.r.- təşəkkür bildirmək (pour qemercieq);

r.s.- başsağlığı bildirmək (rouq sondoleanse);

r.f.NA.- yeni il təbriki (rouq feliciter Nouvel An) ;

r.r s. - etmək münasibətilə vida bildirişi (rouq qendre sonde).

r.r.- qiyabi tanışlıq üçün (rouq qezenteq) - bu halda vizit vərəqini təqdim edən şəxs öz vərəqinə r.r. yazıb qiyabi təqdim olunan şəxsin kartına əlavə edir.

Hazırkı dövrdə vərəqin alt tərəfində üçüncü şəxs adından yazılar geniş yayılmağa başlayıb. Məsələn, belə yazılar mümkündür: «milli bayram münasibətilə təbrik edir», yaxud «diqqətə görə təşəkkür edir» (göndərilən suvenir, güllər və s. ilə bağlı cavab kimi).

Vizit vərəqəsi üçün dəqiq müəyyən olunmuş ölçü və ya məzmun informasiyası mövcud deyildir. Daha geniş yayılmış ölçülər: kişilər üçün 90x50mm, qadınlar üçün 80x40mm-dir. Vizit vərəqində soyad, ad, atanın adı və vəzifə göstərilir. Çox vaxt, yiyəsinin ünvanı, xidməti və ev telefonları qeyd olunan vərəqələrə də rast gəlinir. Rahat istifadə məqsədilə vərəqələrin xarici dilə tərcüməsi də verilir.

Bəs vizit vərəqəsini alan şəxs necə reaksiya verməlidir?

Etiket qaydalarına görə vizit vərəqəsini alan şəxs gecikdirmədən vərəqə üçün minnətdarlıq bildirən «signal», yaxud cavab kimi öz vizit vərəqini göndərməlidir. Vizit vərəqi söhbət əsnasında verildikdə ehtiyac duyularsa, eyni hərəkətlə cavab vermək olar.

Фикрет Садыгов. «Дипломатическая практика и Международный протокол». Баки, «Сиясет» nəşriyyatı, 1992, 125-126-чы səh.

İLK AZƏRBAYCAN PARLAMENTİNİN BİNASI

ŞAMİL FƏTULLAYEV

PROFESSOR

"Küçələr kimi tikililər də dəyişən tarixi və şəhərsalma vəziyyətilə birlikdə öz təyinatını dəyişirlər. Bu cür tikililərə 1898-1901-ci illərdə məşhur memar İ.V.Qoslavskinin (1865-1904) layihəsi əsasında Nikolayevski (hazırkı İstiqlal) küçəsində tikilmiş H.Z.Tağıyev müsəlman qızlar məktəbinin binası da aiddir.

1918-ci ilin mayında Azərbaycan Cümhuriyyəti quruldu. Respublikanın ilk parlamenti keçmiş H.Z.Tağıyev məktəbinin binasında açıldı.

Bakı şəhərinin mərkəzi inzibati-ictimai magistralında aktiv mövqe tutan bina həcmli-məkan və kompozisiya sistemi ilə fərqlənir. O, təkcə memarın yaradıcılıq üsul və tərzini deyil, həmçinin öz zamanəsini - Azərbaycan milli mədəniyyəti üçün bir növ "fırtına və həmlə" dövrünü özündə əks etdirir.

Binanın siması yerli memarlıq incəsənət ənənələri və müasir stilistika istiqamətinin xüsusiyyətləri əsasında formalaşmışdır. Nəticədə müsəlman şərq memarlıq ifadəsində yeni həcmli-plastik obyekt yaranmışdır. Məktəbin binası bu memarlıq rakursunda təsadüfi hadisə deyildir. Belə ki, yerli cəmiyyətdə milli mənbələrə əsaslanma tendensiyası bu məvqələrdən çıxış edirdi. Memar da onu parlaq formada əks etdirmişdir. P-oxşar planlı məktəb cənub tərəfdə yerləşən qala divarı hesabına qapalı həyətə malik idi. Bu şərq şəhərinin iqlim və məişət şəraitinə uyğun idi.

Bir az irəli çəkilmiş binanın mərkəzi hissəsi tək cə planlaşdırması - inzibati qrupun yerləşməsi ilə deyil, həcmcə də nəzərə çarpır. Binanın daxili interyerləri yaxşı yerinə yetirilmiş, karnizlər və memarlıq detalları təmkin və zəvqlə çəkilmişdir.

Parad zalının interyeri şaquli və üfiqi ayrılmalarla bu memarlıq müddəalarını təsdiq edir. Özünəməxsus formalı pilyastraların və zal üzərindəki "barokko" tipli balkonların ritmi interyerə xüsusi major ahəng və incə plastika verirdi.

Şəbəkə elementləri və detalları ilə bəzədilmiş eyvanlar xüsusi memarlıq ifadə forması təşkil edir. Onlar məzmunca sanki təbiətdən borc götürülmüş qeyri-adi çiçəklər təsiri yaradır.

Plastikliyi ilə fərqlənən bu kamera formaları özündə şərq memarlığının xüsusi dünyasını, onun ətraf əşya-məkan mühitinə məcazi və fəlsəfi münasibətini təcəssüm etdirir.

Nikolayevski küçəsi tərəfindəki çox gözəl yerinə yetirilmiş əsas fasad, binanın memarlıq həllində xüsusi yer tutur. Bina şərq üslubunda, lakin o vaxtkı Rusiyanın digər şəhərlərində qurulmuş tikililərdə öz əksini tapmış ekzotikaya aludəçilikdən uzaq qeyri "tipik" layihə əsasında tikilmişdir. Bu istedadlı sənətkar işidir. O, gözəl yerinə yetirilmiş detalların profili ilə Azərbaycan memarlığının çox plastik və koloritli əsərini yaratmışdır.

Qoslavskinin tikili haqqında o vaxtkı Bakı mətbuatı çox yüksək fikir söyləyərək qeyd edirdi ki, "Bakı şəhərinin ən yaxşı küçələrindən birində yerləşərək bina . . . gözəl memarlıq tikililərindən biri kimi şəhəri bözəyəcəkdir. Onda artıq elementlərin yoxluğu böyük fayda ilə zərif sadəlik və bütün hissələrinin harmoniyası ilə əvəz olunmuşdur" ("*Bakı rus-müsəlman qızlar məktəbi*", *Kaspi qəzeti* , 1901-ci il, №188).